

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Jenny Nilsson

Integrationsklausulen

– Rättsverkan och funktion i svensk och
angloamerikansk rätt

Examensarbete
30 högskolepoäng

Handledare: Katarina Olsson

Ämnesområde: Avtalsrätt

Termin: ht 10

Innehållsförteckning

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Bakgrund	5
1.2 Problemdiskussion	6
1.3 Syfte och frågeställning	6
1.4 Metod och material	7
1.5 Avgränsning	8
1.6 Disposition	9
2 INTEGRATIONSKLAUSULEN I KOMMERSIELLA AVTAL	10
2.1 Integrationsklausulens innebörd	10
2.2 Typklausuler	11
2.3 Integrationsklausulens funktion	13
3 AVTALSRÄTTSLIGA PRINCIPER MED SÄRSKILD TONVIKT PÅ THE PAROL EVIDENCE RULE	15
3.1 Avtalsfriheten och avtalsbundenhet som internationella principer	15
3.2 Fri bevisföring och fri bevisvärdering	16
3.3 The Parol evidence rule	17
3.3.1 Innebörden av the parol evidence rule	17
3.3.2 The parol evidence rule i amerikansk rätt	18
3.3.2.1 Grunderna för tillämpning av the parol evidence rule	18
3.3.2.2 Undantagen från the parol evidence rule	21
3.3.2.3 Effekten av och funktionen hos the parol evidence rule	21
3.3.3 The parol evidence rule i engelsk rätt	23
3.3.3.1 Grunderna för tillämpningen av the parol evidence rule	23
3.3.3.2 Undantag till the parol evidence rule	24
3.3.3.3 Effekt av och funktionen hos the parol evidence rule	25

4	AVTALSTOLKNING	27
4.1	Avtalstolkning i svensk rätt	27
4.2	Avtalstolkning i amerikansk rätt	30
4.3	Avtalstolkning i engelsk rätt	32
4.4	Avtalstolkning i CISG, PECL och UniP	34
5	INTEGRATIONSKLAUSULENS RÄTTVERKAN	35
5.1	Integrationsklausulens rättsverkan enligt svensk rätt	35
5.1.1	Betydelsen av integrationsklausulens utformning och kontext	35
5.1.2	Integrationsklausulens förhållande till avtalsrättsliga principer	36
5.1.3	Integrationsklausulens betydelse vid avtalstolkning	38
5.2	Integrationsklausulens rättsverkan enligt amerikansk rätt	40
5.2.1	Betydelsen av integrationsklausulens utformning och kontext	40
5.2.2	Integrationsklausulens förhållande till avtalsrättsliga principer	41
5.2.3	Integrationsklausulens betydelse vid avtalstolkning	43
5.3	Integrationsklausulens rättsverkan enligt engelsk rätt	43
5.3.1	Betydelsen av integrationsklausulens utformning och kontext	43
5.3.2	Integrationsklausulens förhållande till avtalsrättsliga principer	45
5.3.3	Integrationsklausulens betydelse för avtalstolkning	46
5.4	Integrationsklausulens rättsverkan enligt PECL och UniP	46
6	ANALYS	48
6.1	Avtalsfrihet <i>eller</i> bevisregler?	48
6.2	Formalism <i>eller</i> konsensualism?	50
6.3	Så vad har integrationsklausulen för rättsverkan?	53
6.3.1	Integrationsklausulens rättsverkan enligt svensk rätt	53
6.3.2	Integrationsklausulens rättsverkan enligt amerikansk rätt	55
6.3.3	Integrationsklausulens rättsverkan enligt engelsk rätt	56
6.4	Vilken funktion stödjer rättsverkan?	57
6.5	Slutsats	58
	BILAGA: UTDRAG UR PECL, RESTATEMENT (SECOND), UCC OCH UNIP	60
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	65
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	69

Summary

The most characteristic aspect of Contract Law is its far-reaching freedom of contract, which makes it possible for commercial agreements to have an influence on how contracts are construed within other legal systems. In Contract Law this development is apparent with the use of boilerplate clauses in commercial agreements. One of these clauses is the integration clause.

The recognized understanding of the meaning of an integration clause is that it aims to eliminate, or at least reduce the importance of oral and written statements, agreements and such. The intention is to eliminate everything that possibly could have an influence on the content of the written agreement, so that the contract constitutes the parties complete agreement. By achieving this purpose the integration clause serves several functions, but mostly to create a greater certainty for the parties in their commercial relationship. An integration clause is in other words a way of managing risks.

With Anglo-American Law as a role model the use of integration clauses has increased in Swedish contracts. The use of a clause from a foreign legal system awakens questions about how the clause will work in Swedish Law. For the best way to build an understanding about the integration clauses legal effect, the Swedish and the Anglo-American Law will be observed in how they handle questions related to the clause. Those areas that particularly have an influence on integration clauses legal effect is contract interpretation, valuation of evidence and basic principles of Contract Law as freedom of contract and a contracts binding effect. Within Anglo-American Law the parol evidence rule is particularly interesting for the legal effect of integration clauses. The description of surrounding branches of law that influence the legal effect of the integration clause makes a discussion relevant about what is most valued in Swedish and Anglo-American Law, freedom of contract or regulation on which evidence is allowed and consensualism or formalism. Furthermore the discussion on interpretation of contracts and principles of Contract Law clarifies which legal effect the integration clause have and what function that effect supports.

In relation to balance between freedom of contract and regulation of what evidence to admit Swedish and Anglo-American Law has prioritised differently. Both Swedish and Anglo-American Law have rules about how to handle evidence, but the regulation does not go in the same direction. When the Swedish Law admits evidence, the Anglo-American instead excludes certain types of evidence. Altogether the areas that have been discussed show that Swedish law is more aimed at consensualism, by valuing the parties intention highly, while American and English Law is more formalistic, by putting a high value on the written agreement. Through this classification of the legal systems the understanding of how integration clauses can have legal effect and what the legal effect mean is simplified.

Sammanfattning

Den mest kännetecknande aspekten av avtalsrätten är dess långtgående avtalsfrihet, vilken möjliggör att kommersiella avtal kan influeras av hur avtal konstrueras inom andra rättssystem. I avtalsrätten syns denna utveckling tydligt i och med förekomsten av boilerplate klausuler i kommersiella avtal. En av dessa klausuler är integrationsklausulen.

Den vedertagna uppfattningen om innebörden av en integrationsklausul är att den syftar till att eliminera, eller åtminstone minska betydelsen av muntliga och skriftliga uttalanden, åtaganden och dylikt. Avsikten är att eliminera allt som eventuellt kan påverka innehållet i det skrivna avtalet, så att avtalet utgör parternas fullständiga överenskommelse. Genom att uppfylla detta syfte fyller integrationsklausulen flera funktioner, men främst att skapa större säkerhet för parterna i deras affärsrelation. En integrationsklausul är med andra ord ett sätt att hantera risker.

Med angloamerikansk rätt som förebild har integrationsklausulens användning ökat i svenska avtal. Användningen av en klausul som härstammar från främmande rättssystem väcker frågor om hur klausulen fungerar i svensk rätt. För att på bästa sätt bygga upp en förståelse om integrationsklausulens rättsverkan, ses det till hur svensk och angloamerikansk rätt hanterar frågor kring klausulen. De områden som särskilt påverkar integrationsklausulens rättsverkan är avtalstolkning, bevisvärdering samt grundprinciper inom avtalsrätten som avtalsfrihet och avtalsbundenhet. Inom angloamerikansk rätt är the parol evidence rule särskilt intressant för integrationsklausulens verkan. Behandlingen av kringliggande rättsområden som påverkar integrationsklausulens rättsverkan aktualiserar diskussioner om vad som värderas högst i svensk och angloamerikansk rätt, avtalsfrihet eller bevisregler och konsensualism eller formalism. Dessutom tydliggör redogörelsen av avtalstolkning och avtalsrättsliga principer vilken rättsverkan integrationsklausulen får bedömas ha samt vilken funktion som rättsverkan stödjer.

I förhållande till avvägningen mellan avtalsfrihet och bevisregler har svensk och angloamerikansk rätt prioriterat olika. Både svensk och angloamerikansk rätt har regler om bevishantering, men regleringen går inte i samma riktning. När den svenska rätten förhåller sig tillåtande utesluter istället angloamerikansk rätt vissa former av bevisning. Sammantaget visar de områden som diskuterats att svensk rätt är mer inriktad mot konsensualism, genom att värdera parternas avsikt högt, medan amerikansk och engelsk rätt är mer formalistisk, då de lägger stort värde i det skrivna avtalet. Genom denna klassificering av rättssystemen förenklas förståelsen av hur integrationsklausulen kan få rättsverkan och vad rättsverkan innebär.

Förord

Det är med förväntan och lite sorg som jag nu avslutar mina år vid Lunds universitet. Under min studietid har jag inte bara skaffat mig en gedigen utbildning, utan även lärt mig att allt går om viljan finns. Jag är evigt tacksam för mina underbara föräldrar, Maiwi och Lars-Anders Nilsson, som under hela mitt liv stöttat mig på alla sätt och vis. Ett särskilt stort tack vill jag ge till min syster, Cecilia Nilsson, för hennes stränga öga som synat alla mina uppsatser under utbildningen. Jag vill även innerligt tacka min sambo, Christian Söberg, för hans stöd under hela utbildningen genom tentastress, uppsatsnerver och tålamod med alla sena dagar och helger framför datorn som examensarbetet bidragit med.

Jag vill slutligen tacka min handledare, Katarina Olsson, för stöd och vägledning i ett snårigt uppsatsämne.

Jag är oerhört stolt över och tacksam för min tid som student, men ser nu fram emot nya äventyr.

Lund, december 2010

Jenny Nilsson

Förkortningar

AD	Arbetsdomstolen
ALI	American Law Institute
CISG	Convention on Contracts for the International Sale of Goods, lag 1987:822 om internationella köp
DCFR	Draft Common Frame of Reference
HD	Högsta domstolen
JT	Juridisk Tidskrift vid Stockholms universitet
Köpl	Köplagen (1990:931)
NCCUSL	National Conference of Commission on Uniform State Laws
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv
PECL	Principles of European Contract Law
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalk (1942:740)
Restatement (second)	Restatement (second) of Contracts
SvJT	Svensk Juristtidning
UCC	Uniform Commercial Code
UniP	UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Innehållet i ett avtal styrs till stor del av parterna eftersom affärsjuridiken präglas av en långtgående *avtalsfrihet*.¹ För flera former av avtal föregås undertecknandet av långa förhandlingar och flera former av preliminära avtal som till exempel sekretessavtal och *letter of intent*.² Utdragna förhandlingar innebär så klart att mycket hinner sägas om avtalsrelationen och att parterna både hinner bestämma sig och ändra uppfattning några gånger.³ Ett sätt att utesluta utlåtanden under förhandlingar samt preliminära avtal från det slutgiltiga avtalet är att införa en så kallad *integrationsklausul*.⁴ Den grundläggande innebörden av klausulen är att det skrivna avtalet ska vara det enda som reglerar förhållandet mellan parterna.⁵

Inom svensk doktrin finns det varierande åsikter om en integrationsklausuls rättsverkan.⁶ För parter i kommersiella avtal är det inte önskvärt att tveksamheter finns kring avtalsinnehållet, varför integrationsklausulens rättsverkan och funktion under svenska förhållanden är relevant att utreda. Med anledning av brist på svensk praxis på området får klausulen undersökas utifrån en komparation av hur hantering sker inom andra jurisdiktioner och regelverk än de som finns i Sverige. Aktualiteten i att sätta integrationsklausulen i ett internationellt perspektiv får sägas framgå av att svenskt affärsliv blir mer och mer internationaliserat och att utvecklingen i världen går alltmer mot globalisering.⁷ I större utsträckning än förr kan företag sägas verka på en enda internationell marknad, där de nationella särdragen blir svagare. Förtecknen på internationaliseringen är ofta angloamerikansk. Engelska och amerikanska advokatbyråers sätt att strukturera och skriva avtal i olika typer av transaktioner är numera stilbildande.⁸ På grund av integrationsklausulens bakgrund och att avtalsskrivning i vissa avtal starkt påverkas av angloamerikansk avtalsskrivningstradition, är det nödvändigt att se till klausulens funktion och verkan i angloamerikansk rätt. Vidare är det viktigt att se till

¹ Jfr Jan Ramberg, *Avtalsautonomi och den dispositiva rätten*, Festskrift till Anders Agell, Iustus Förlag, Uppsala, 1994. Se vidare om avtalsfrihet i avsnitt 3.1.

² Sv. Avsiktsförklaring.

³ Mattias Hedwall, *Tolkning av kommersiella avtal*, andra upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2004 [nedan Hedwall], s. 20 f.

⁴ Eng. entire agreement, merger clause, integration clause.

⁵ Se nedan under avsnitt 2.1 för en mer utförlig beskrivning av klausulens innebörd.

⁶ Axel och Gotthard Calissendorff, *Utvecklingen av avtalen om förvärv av aktiebolag under senare delen av 1900-talet*, Rättsvetenskapliga studier till minnet av Tore Almén, Iustus förlag, Uppsala, 1999 [nedan Calissendorff], s. 80 f, Axel Adelcreutz, *Om den rättsliga betydelsen av skriftlig avtalsform och om integrationsklausuler*, Festskrift till Jan Ramberg, Juristförlaget, Stockholm, 1996 [nedan Adlercreutz i festskrift till Ramberg], s. 23.

⁷ Lars Edlund, *Boilerplates på svenska*, SvJT, 2001 [nedan Edlund], s. 173, och Ulf Bernitz, *Kontraktsrätten. Särskilt om användandet av standardavtal*, SvJT, 2010 [nedan Bernitz], s. 302.

⁸ Edlund, s. 173.

Convention for the International Sale of Goods (CISG), som är en del av nationell rätt som reglerar hur internationella avtal ska hanteras, samt Principles of European Contract Law (PECL) och UNIDROIT principles of International Commercial Contracts (UniP).

1.2 Problemdiskussion

Integrationsklausuler är ett sätt att försäkra sig om ett avtalsinnehåll, att fastställa vad som ingår respektive inte ingår i avtalet mellan parterna. Vad händer då om innehållet ifrågasätts eller bestrids mot bakgrund av händelser före eller efter avtalslutet? Rättsverkan av en integrationsklausul är nödvändig att förstå som part för att inse vilken vikt den har och i vilken utsträckning den går att förlita sig på.

Det kan anses anmärkningsvärt att integrationsklausuler används i så stor utsträckning, eftersom det i svensk rätt råder oenighet om klausulens verkan.⁹ Bristen på svensk praxis på området gör det svårt att avgöra hur en bedömning skulle kunna te sig i en svensk domstol, men som Hultmark konstaterar så förekommer det att *”(s)amma typ av problem och frågor uppkommer i många länder och skulle man inte finna svaret i den nationella rätten, kan den lösning som frågan fått utomlands vara en lämplig rättskälla.”*¹⁰

Grundproblematiken kring integrationsklausulen får anses vara dess rättsverkan och därmed också vilken funktion klausulen faktiskt fyller. För att närma sig rättsverkan hos en integrationsklausul är det lämpligt att behandla vissa kringliggande rättsområden, däribland särskilt avtalstolkning, bevisvärdering samt grundprinciper inom avtalsrätten som avtalsfrihet och avtalsbundenhet. Behovet av att behandla dessa områden beror på att svensk rätt ännu ej helt och fullt i praxis tagit ställning till rättsverkan hos en integrationsklausul, så för att kunna bedöma hur rättsverkan kan te sig måste svensk rättstradition studeras.

1.3 Syfte och frågeställning

En rättsvetenskaplig uppsats bör sträva efter att skapa något nytt. Antingen genom att läsaren lär sig något denne inte kunde innan eller att en analys av ett tidigare problem tas till en djupare nivå.¹¹ Denna uppsats systematiserar och analyserar den behandling som skett i svensk doktrin samt breddar blickfånget för vad som påverkar integrationsklausuler genom en djupare analys av rättsverkan och funktion i svensk och angloamerikansk rätt.

⁹ Calissendorf, s. 80 f, Adlercreutz i festskrift till Ramberg, s. 23.

¹⁰ Christina Hultmark, *Internationaliseringen av svensk avtalsrätt - Unidroit Principles of International Commercial Contracts*, JT, 1995/96, s. 655.

¹¹ Claes Sandgren, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare, Ämne, material, metod och argumentation*, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2007 [nedan Sandgren], s. 17.

Fokus i uppsatsen är att utreda rättsläget i Sverige för svenska avtal¹². En inblick i engelsk och amerikansk rätt¹³ samt CISG, PECL och UniP sker i en strävan att möjliggöra en komparation för hur integrationsklausulen behandlas i ett internationellt perspektiv.

Följande frågeställningar har varit vägledande vid författandet:

- (i) Hur påverkas integrationsklausulen av grundläggande avtalsrättsliga principer samt avtalstolkning?
- (ii) Vilken rättsverkan och funktion har en integrationsklausul i svensk respektive angloamerikansk rätt?

1.4 Metod och material

Arbetet med förevarande uppsats har bedrivits i enlighet med den rättsvetenskapliga metoden, i vilken rättskälleläran och den juridiska metoden har använts.¹⁴ Innebörden härav är att fastställandet av gällande rätt grundar sig på en tolkning och systematisering av de traditionella rättskällorna lagtext, förarbeten, rättspraxis och doktrin. Beträffande material om det valda ämnet kan konstateras att detta i vissa avseenden är mycket knapphändigt. Då integrationsklausulen inte finns reglerad i svensk lagtext saknas flera av de traditionella rättskällorna, som lag och förarbeten för hur hantering ska ske. Avsaknaden av domstolspraxis sammanhänger troligen med att parter i affärsjuridiska avtal regelmässigt inför en skiljedomsklausul. Det material som finns att tillgå för att bedöma rättsläget för integrationsklausuler i Sverige är främst doktrin. Med avseende på avtalstolkning och avtalsrättsliga grundprinciper är materialet aningen mer artrikt, men fortfarande saknas lagreglering.

Denna uppsats har även komparativa inslag för vilket materialet består av doktrin, praxis samt i möjlig mån lagreglering. Det är alltid viktigt vid komparativa studier att behandla den utländska rätten efter dess förutsättningar och inte anta att den ter sig som den inhemska.¹⁵ Av denna anledning kan svensk rättskällelära inte begränsa behandlingen av angloamerikansk rätt samt internationella regelverk. I möjligaste mån har dock motsvarande källor använts inom de olika rättsområdena för att förenkla en jämförelse. Begrepp har systematiskt återgivits på originalspråk, då en översättning inte korrekt återger innebörden av etablerade juridiska begrepp.

¹² Med svenska avtal avses avtal där båda parterna är svenska eller där lagvalet är Sverige.

¹³ Begreppet amerikansk rätt är något missvisande i förhållande till avtalsrätt då avtalsrätten styrs av de enskilda staterna. Om Uniform Commercial Code behandlas kan det däremot talas om amerikansk rätt då den i stort sett tillämpas i alla stater.

¹⁴ Den rättsvetenskapliga metoden inbegriper rättskälleläran, delar av den juridiska metoden samt andra metoder för att studera rätten, jfr Sandgren s. 40 ff.

¹⁵ Sandgren, s. 75 f.

I behandlingen av amerikansk rätt ses särskilt till *Uniform commercial code* (UCC)¹⁶, då denna har som mål att skapa ett uniformt system av kommersiell rätt mellan staterna.¹⁷ Genom att se till UCC kan det alltså talas om en mer uniform hantering av en rättsfråga i amerikansk rätt. Utöver UCC ses även till Restatement (second) of contracts (Restatement (second))¹⁸, som inte är lagtext, men regelverket refereras flitigt till i amerikansk doktrin och får därav anses vara en källa av vikt. I övrigt fokuseras behandlingen på doktrin samt några belysande rättsfall. I engelsk rätt finns till skillnad från amerikansk rätt inga regelverk i vilka the parol evidence rule finns att studera, istället tas utgångspunkt i en rapport från Law Commission¹⁹ samt doktrin och rättspraxis.²⁰

1.5 Avgränsning

Integrationsklausulen behandlas endast i kommersiellt sammanhang mellan näringsidkare, så kallat business to business (B2B). Fokus i uppsatsen är att få fram integrationsklausulens rättsverkan och funktion. För att det ska vara möjligt måste vissa kringliggande områden behandlas för att avgöra hur dessa påverkar integrationsklausulens rättsverkan och på så sätt även den faktiska funktionen. Redogörelsen av grundläggande avtalsrättsliga principer samt avtalstolkning företas ej i syfte att fullständigt utreda rättsläget för dessa områden. Om avtalstolkningen kan tilläggas att redogörelsen därav syftar till att visa på hur svensk rätt bemöter tvistiga frågor, för att på så sätt belysa problematiken kring en integrationsklausul. Processrättsliga aspekter kring integrationsklausulen utelämnas i sort sett, bortsett från en kort presentation av den fria bevisvärderingen och bevisföringen.

Då integrationsklausulen i vissa fall anses innehålla flera klausultyper exkluderas de som inte har att göra med hanteringen av avtalspreliminärer och betydelsen av det skriftliga avtalet, till exempel så kallade ändringsklausuler. Ändringsklausulen behandlas endast i utsträckningen för att belysa den traditionella uppfattningen av integrationsklausulen.

¹⁶ UCC är ett antal så kallade ”uniform acts” som tagits fram i syfte att harmonisera köprätten och kommersiella transaktioner i alla stater i USA. UCC är en produkt framtagen av två privata organisationer, American Law Institute (ALI) och National conference of commission on uniform state laws (NCCUSL). Viktigt att notera är att UCC i sig inte utgör lag, utan först blir lag då vardera stat kodifierat in den i sin ”code of statutes”.

¹⁷ Henry R. Cheeseman, *Business Law – The legal, ethical and international environment*, Prentice Hall, New Jersey, 1992 [nedan Cheeseman], s. 162.

¹⁸ Restatement (second) är en av de mest erkända och använda rättsliga avhandlingar som finns inom amerikansk jurisprudens. Regelverket utfärdas av American Law Institute och är den inofficiella auktoriteten på frågor inom avtalsrätt. Delar av Restatement (second) finns lagfäst genom UCC.

¹⁹ Law Commission är en självständig organisation grundad av det engelska parlamentet att granska och rekommendera reformer i engelsk rätt.

²⁰ Law Commission, *Law of contract: The Parol Evidence Rule*, Report No 154, 1986 [nedan Law Commission].

Komparationen i uppsatsen begränsas till amerikansk och engelsk rätt då de är ursprungsländerna för klausulen.²¹ Beskrivning av engelsk respektive amerikansk rätt gör ej anspråk på att vara en fullständig redogörelse av gällande rätt utan tjänar till att fungera som jämförelseposter för hur svensk rätt ser ut samt en inblick i hur dessa rättssystem hanterar integrationsklausuler. I samband härmed kan nämnas att *the parol evidence rule* hanteras utifrån ett avtalsrättsligt perspektiv, vilket bland annat utesluter frågor om klassificering av regelns art.

Behandlingen av regelverken CISG, PECL och UniP är av karaktären beskrivande.²² Ingående utveckling av regelverken ryms inte inom uppsatsens ram. I detta sammanhang bör nämnas att The Draft Common Frame of Reference (DCFR), vilken är en nyhet inom europeisk kontraktsrätt, utelämnas från denna uppsats omfång.²³

1.6 Disposition

Upplägget för denna uppsats är att i *kapitel två* behandla integrationsklausulen genom att den grundläggande innebörden klarläggs. I samma kapitel ges även exempel på hur integrationsklausulen kan se ut. Därefter framläggs olika förklaringar till vilken funktion integrationsklausulen får anses ha ur avtalsparternas perspektiv.

I *kapitel tre* ses det till allmänna avtalsrättsliga principer som avtalsfrihet, avtalsbundenhet, den fria bevisprövningen och bevisvärderingen samt *the parol evidence rule*. Detta avsnitt visar på områden som påverkar rättsverkan av integrationsklausulen i svensk och angloamerikansk rätt. Till snarlikt syfte följer *kapitel fyra* om avtalstolkning, som visar på hur svensk och angloamerikansk rätt analyserar avtalsinnehåll och därmed prioriteringen mellan formalism och konsensualism.

I det *femte kapitlet* redogörs för rättsverkningarna av integrationsklausulen i olika aspekter med ovanstående avsnitt som ram. I denna del ligger fokus på praxis kring integrationsklausulen för att se mer konkret på den problematik som uppstår i praktiken. För varje jurisdiktion ses det särskilt till ett rättsfall för att exemplifiera behandlingen av integrationsklausuler.

Slutligen i uppsatsen i *kapitel sex* återfinns en analys över hur integrationsklausulen påverkas av de i kapitel tre och fyra behandlade ämnena. Analysen inriktas även på att förmedla hur svensk rätt kan komma att bedöma en integrationsklausul, det vill säga dess rättsverkan, och därigenom också vad parter faktiskt kan förvänta sig att klausulen fyller för funktion.

²¹ Adlercreutz i festskrift till Ramberg, s. 22 ff, Lars Gorton, *Merger clauses in business contracts*, Festskrift till Lars Heuman, Jure Förlag, 2008 [nedan Gorton i festskrift till Heuman], s. 198.

²² Om PECL och UniP måste det noggrant påpekas att dessa regelverk är soft law.

²³ Se vidare DCFR II – 4:104 om behandlingen av integrationsklausuler.

2 Integrationsklausulen i kommersiella avtal

För att förstå den problematik denna uppsats avser att behandla är det viktigt att grundförståelsen för integrationsklausulen finns. Därför följer i detta avsnitt en översikt av klausulens innebörd, funktion samt exempel på integrationsklausuler.

2.1 Integrationsklausulens innebörd

Den vedertagna uppfattningen av en integrationsklausul får anses vara att avsikten med den är att eliminera, eller åtminstone minska betydelsen av muntliga och skriftliga uttalanden, åtaganden och dylikt, det vill säga så kallade *avtalspreliminärer*. Det handlar därmed om uteslutandet av det som förekommit under avtalsförhandlingarna som ej införts i det slutliga avtalsdokumentet.²⁴ Avsikten är att eliminera allt som eventuellt kan påverka innehållet i det skrivna avtalet.²⁵ Det skrivna avtalet ska alltså utgöra parternas fullständiga överenskommelse.²⁶ Målet för parterna med en fullständig reglering är att en domstol eller en skiljenämnd vid en bedömning enbart ska se till avtalstexten.²⁷ Integrationsklausulen syftar alltså till att stärka det skriftliga avtalets ställning vid fastställande av avtalets innehåll.²⁸

Integrationsklausuler är en typ av avtalsklausul som allt oftare syns i kommersiella avtal.²⁹ Integrationsklausulen är en så kallad *boilerplate-klausul*. Termen har sin bakgrund i angloamerikanska förhållanden där boilerplates används i doktrin för att beskriva grundklausuler som ofta återfinns i avtal.³⁰ Exempel på avtal där klausulen används är köpavtal, entreprenadavtal, agentavtal och avtal om företagsöverlåtelse. Utveckling av användandet har skett i samma takt som inflytandet från angloamerikansk

²⁴ Erik Sjöman, *Integrationsklausuler och dispositiv rätt*, JT, 2002/2003 [nedan Sjöman i JT], s. 935. Se också Adlercreutz i festskrift till Ramberg, s. 18 och Axel Adlercreutz, *Avtalsrätt II*, femte upplagan, Juristförlaget, Lund, 2001 [nedan Adlercreutz], s. 92, Lars Gorton, *Integrationsklausuler och några andra boilerplateklausuler*, Ny juridik 4, 2009 [nedan Gorton], s. 10, Claes-Robert von Post, *Studier kring 36 § Avtalslagen med inriktning på rent kommersiella förhållanden*, Jure förlag, Stockholm, 1999 [nedan von Post], s. 211.

²⁵ Adlercreutz i festskrift till Ramberg, s. 18.

²⁶ Carl Svernlöv, *Internationella avtal – i teori och praktik*, Norstedts Juridik, Stockholm, 2003 [nedan Svernlöv], s.147, Hedwall, s. 26.

²⁷ Gorton, s. 10.

²⁸ Adlercreutz i festskrift till Ramberg, s. 22 f.

²⁹ Gorton i festskrift till Heuman, s. 183, se även von Post, s. 211 och Adlercreutz i festskrift till Ramberg, s. 22 f.

³⁰ Gorton, s. 8 f, jfr E. Allan Farnsworth, *Farnsworth on Contracts*, third edition, Aspen publishers, USA, 2004 [nedan Farnsworth], s. 218.

rätt ökat och gjort att integrationsklausuler har blivit vanligare i svensk avtalspraxis.³¹

Innebörden av en integrationsklausul enligt engelsk rätt skiljer sig inte drastiskt från hur svensk doktrin återger innebörden. Integrationsklausuler förlitas frekvent på i engelsk rätt i försök att förhindra en part från att påvisa att det skrivna avtalet inte är det enda som styr villkoren för avtalet utan att det finns andra villkor som ej har uppfyllts av den andra parten. Målet är på så sätt att förhindra ansvar som uppstår för avtalsbrott för ett villkor utanför det skrivna avtalet.³² En engelsk integrationsklausul anger på samma sätt som en svensk, att avtalsdokumentet är avsett och överenskommet att innehålla hela avtalet mellan parterna, samt att parterna genom klausulen kommer överens om att de inte förlitat sig på löften eller liknande vid ingåendet av avtalet som inte uttryckligen tagits med i det skrivna avtalet.³³ En central skillnad från svensk rätt är att integrationsklausulen i engelsk rätt innefattar den komplicerade the parol evidence rule. Integrationsklausulen är ett sätt för avtalsparterna att visa sin avsikt att the parol evidence rule ska tillämpas.³⁴ Integrationsklausulen behandlas sporadiskt i amerikansk rätt eftersom den, precis som i engelsk rätt, tätt förknippas med the parol evidence rule. Innebörden av klausulen är densamma som i engelsk rätt, det vill säga att integrationsklausulen anses fastställa att ett skriftligt avtal är ett slutligt fullständigt och exklusivt uttryck av alla villkor som parterna enats om.³⁵ Innebörden av integrationsklausulen blir även i amerikansk rätt ett sätt för parterna att visa på deras avsikt att the parol evidence rule ska tillämpas.³⁶

2.2 Typklausuler

När det gäller författandet och utformningen av avtal har engelska och amerikanska jurister en annan tradition än den svenska. Tendensen har under en tid gått mot att den angloamerikanska avtalstekniken vunnit mark i Sverige. Svenska jurister har inspirerats att använda angloamerikansk avtalsskrivningstradition även för rent svenska förhållanden.³⁷

En vanlig utformning av integrationsklausulen innehåller andemeningen att ifrågasvarande avtal innehåller allt vad parterna avtalat i angivet avseende

³¹ Gorton, s. 10.

³² Ewan McKendrick, *Contract Law – text, cases and materials*, third edition, Oxford University press, Oxford, 2008 [nedan McKendrick], s. 408 f.

³³ Jill Poole, *Textbook on Contract Law*, ninth edition, Oxford University press, Oxford, 2008 [nedan Poole], s. 215.

³⁴ McKendrick, s. 316, Poole, s. 215.

³⁵ James J. White, Robert S. Summers, *Uniform Commercial code*, second edition, West Publishing co, USA, 1980 [nedan White och summers], s. 89 ff, Joseph M. Perillo, *Calamari and Perillo on Contracts*, fifth edition, Thomson West, St. Paul, 2003 [nedan Perillo], s. 142.

³⁶ Farnsworth, s. 221, 233 ff.

³⁷ Jan-Mikael Bexhed, *Angloamerikansk rättsimperialism och svensk avtalsskrivning – Några synpunkter*, Vänbok till Erland Strömbeck, 1996 [nedan Bexhed], s. 44.

och att avtalet ersätter alla tidigare överenskommelser.³⁸ Utformningen av en integrationsklausul kan dock se olika ut vad gäller omfattning och komplexitet. Flera författare inom svensk doktrin använder en snarlik version som ett typexempel på klausulen:

*Detta avtal utgör parternas fullständiga reglering av de frågor som avtalet berör. Alla muntliga eller skriftliga åtaganden och utfästelser som föregått avtalet ersätts härmed.*³⁹

Avtal fungerar som en central rättskälla för harmonisering av rättsläget genom att det utbildas mönster internationellt för hur avtal på olika områden brukar vara utformade. Då är det ingen överraskning att angloamerikanska integrationsklausuler har en snarlik utformning jämfört med den som återfinns i svensk doktrin och svenska avtal.⁴⁰ Exemplet från engelsk praxis nedan tydliggör att integrationsklausuler hos engelska författare delvis visar på en större bredd och en mer utvecklad uppbyggnad än de svenska författarna, samtidigt som en likhet finns:

*This contract comprises the entire agreement between the parties, as detailed in the various Articles and Annexures and there are not any agreements, understandings, promises or conditions, oral or written, expressed or implied, concerning the subject matter which are not merged into this contract and superseded hereby. This contract may be amended in the future only by the parties.*⁴¹

Samma sak som kan påpekas om engelska integrationsklausuler kan även noteras hos amerikanska integrationsklausuler, det vill säga en mer utvecklad formulering än den som beskrivs i svensk doktrin:

*This Agreement represents the entire understanding and agreement between the parties hereto with respect to the subject matter here and cannot be amended, supplemented or changed, nor can any provision hereof be waived, except by written instrument signed by the party against whom enforcement of any such amendment, supplement, modification or waiver is sought.*⁴²

³⁸ Adlercreutz i festskrift till Ramberg, s. 24.

³⁹ Sjöman i JT, s. 935, jfr Stefan Lindskog, *Förhandlingsspelet – om affärsförhandling och kontraktsskrivning*, Norstedts, Stockholm, 1989 [nedan Lindskog], s. 152, Edlund, s. 174, Hedwall, s. 21, Jan Ramberg, Christina Ramberg, *Allmän avtalsrätt*, åttonde upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2010 [nedan Ramberg och Ramberg], s. 167.

⁴⁰ Bernitz, s. 302.

⁴¹ Engelsk klausul ur Deepak Fertilisers and Petrochemicals Corp. Ltd v. ICI Chemicals & Polymers Ltd, [1999] 1 Loyd's Rep 387, jfr H. G. Beale, Chitty on Contracts, thirtieth edition, Sweet & Maxwell, London, 2008 [nedan Chitty], s. 870, Gerard McMeel, *The construction of contracts – Interpretation, Implication and Rectification*, Oxford University press, Oxford, 2007 [nedan McMeel], s. 499 ff, Poole, s. 215, McKendrick, s. 409.

⁴² Amerikansk integrationsklausul ur Hoover Universal v. Brockway Imco, jfr Cheeseman, s. 275, Farnsworth, s. 263, White och Summers, s. 90.

2.3 Integrationsklausulens funktion

Doktrinen är i stort sett överens om innebörden av en integrationsklausul enligt ovan, men av vilken anledning används de? Funktionen hos en integrationsklausul är en mer komplicerad fråga än vad som framgår vid första anblick. Vissa funktioner behandlas i doktrin, medan andra framgår genom integrationsklausulens faktiska rättsverkan. Därför behandlas funktionen av integrationsklausul i detta avsnitt, men även löpande under den fortsatta framställningen.⁴³

Integrationsklausulen fyller flera funktioner, där den främsta är att den ses som ett sätt att skapa större säkerhet för parterna i deras affärsrelation. En integrationsklausul är med andra ord ett sätt att hantera risker.⁴⁴ Ett exempel på när integrationsklausuler kan vara särskilt viktiga är då förhandlingar mellan parter skett under en längre tid och olika utkast på avtal förekommit. Det kan då vara extra viktigt för parterna att inte låta avtalspreliminärerna få betydelse, utan att endast det slutliga skriftliga avtalet läggs till grund för fastställelse av avtalsinnehållet.⁴⁵ Att använda en integrationsklausul i ett avtal ses ofta av parterna som ett sätt skapa ökad säkerhet i deras avtalsrelation. Säkerhetsaspekten får ses som huvudanledningen till det växande bruket av klausultypen i B2B avtal.⁴⁶ Parterna vill helt enkelt undvika diskussioner om tidigare löften eller liknande som presenterats under förhandlingarna, såvitt de ej uttryckligen tagits in i avtalet.⁴⁷ Grundidén är alltså att parterna vid avtalets ingående ska kunna överblicka sina rättigheter och skyldigheter utan risk för att uppgifter som lämnats under förhandlingarna men inte kommit med i avtalet ändå ska smyga sig in som avtalsinnehåll.⁴⁸

Utöver säkerheten parterna upplever med en integrationsklausul fyller klausulen flera funktioner, detta på så sätt att flera olika aspekter beaktas i en integrationsklausul som till exempel krav på skriftlighet och hur ändringar får ske. Dessa olika aspekter kan ses som metoder för att nå organisatorisk kontroll över ett avtal och innehållet i avtalet.⁴⁹ Kontroll uppnås genom att integrationsklausulen innehar en klagörande funktion, då den tvingar parterna att konkret ange vad de fäster vikt vid.⁵⁰ Om avtalet begränsas till det som är nedskrivet ges parterna vid avtalets ingående och under affärsrelationen möjlighet att lättare överblicka sina rättigheter och skyldigheter.⁵¹

⁴³ Jämför särskilt med funktionen hos the parol evidence rule i avsnitt 3.3.2.3 och 3.3.3.3.

⁴⁴ Gorton i festskrift till Heuman, s. 182, 186.

⁴⁵ Ramberg och Ramberg, s. 166 f.

⁴⁶ Gorton i festskrift till Heuman, s. 182.

⁴⁷ Gorton i festskrift till Heuman, s. 197.

⁴⁸ Edlund, s. 174.

⁴⁹ Gorton i festskrift till Heuman, s. 186.

⁵⁰ Lindskog, s. 153.

⁵¹ Edlund, s. 174.

Att utesluta vad som skulle kunna anses som avtalsinnehåll genom användandet av en integrationsklausul skulle vid bedömning i domstol eller skiljenämnd kunna innebära att vissa kostnader hålls nere. Om rätten enbart har att se till det skrivna avtalet begränsas behovet av bevisning av avtalsinnehåll och en begränsning av avtalstolkning sker. På så sätt kan den ekonomiska aspekten vara ett skäl som parterna tagit i beaktande som en av de funktioner de eftersträvar med införandet av en integrationsklausul.⁵²

⁵² Jfr Gorton i festschrift till Heuman, s. 197 och Lindskog, s. 153.

3 Avtalsrättsliga principer med särskild tonvikt på the parol evidence rule

Integrationsklausulen har ovan fått en inledande behandling i fråga om innebörd och till viss del dess funktion, men för att verkligen förstå det spektrum av frågor som påverkar klausulen måste fler aspekter behandlas. Nedan visas de mest centrala principer/regler som är förutsättningar för att komma närmre integrationsklausulens rättsverkan och funktion; avtalsfrihet, avtalsbundenhet, principen om fri bevisföring och fri bevisprövning samt the parol evidence rule.

3.1 Avtalsfriheten och avtalsbundenhet som internationella principer

En av de fundamentala utgångspunkterna för ett marknadsekonomiskt system är *avtalsfrihet*.⁵³ Därmed utgör avtalsfrihet en grundläggande avtalsrättslig princip i svensk⁵⁴, amerikansk⁵⁵ och engelsk⁵⁶ rätt. Internationaliteten i principen får anses framgå av att den återfinns i såväl CISG artikel 6, UniP artikel 1.1 som PECL artikel 1:102.

Utvecklingen av avtalsfriheten har under senare tid berörts genom en diskussion om att avtalsfriheten minskar på grund av en alltmer ingripande lagstiftning. Historiskt sett har utvecklingen i Sverige klart gått i riktning mot mer reglering och därmed en konsekvent fortsatt begränsning av avtalsfriheten. Under de senaste åren har denna trend avstannat.⁵⁷ Precis som i Sverige har trenden i England tidigare varit att begränsa avtalsfriheten, till exempel gentemot konsumenter, men i förhållande till kommersiella avtal är principen fortfarande central.⁵⁸ Avtalsfriheten i amerikansk rätt utvecklades från engelsk common law och utvecklingen är därför snarlik den på så sätt att avtalsfriheten begränsats för att skydda konsumenter, medan kommersiella parter anses ha större förmåga att själva avgöra hur de vill reglera en affärsrelation.⁵⁹

Grunden för avtalsrätten bygger på principerna om rätten för var och en att fritt ingå avtal, avtalsfrihet, och skyldigheten för avtalsparterna att infria

⁵³ Bernitz, s. 301.

⁵⁴ Se KöpL 3 § och för internationella avtal CISG artikel 6.

⁵⁵ Farnsworth, s. 1 f, Perillo, s. 54 f.

⁵⁶ Edwin Peel, *Treitel – The Law of Contract*, twelfth edition, Sweet & Maxwell, London, 2007 [nedan Treitel], s. 1.

⁵⁷ Bernitz, s. 301.

⁵⁸ Treitel, s. 2 f.

⁵⁹ Cheeseman, s. 161 f, jfr Perillo, s. 54 f.

avtalet, *avtalsbundenhet*.⁶⁰ Avtalsfriheten innebär att individerna själva avgör huruvida de vill avtala eller ej, med vem avtalet ska ingås med och hur själva avtalsinnehållet ska utformas.⁶¹ *Pacta sunt servanda*, principen om att avtal ska hållas, innebär att den som avgett ett rättsligt förpliktigande löfte har förbundit sig att fullfölja det som lovats.⁶² Partbindningsfunktionen återfinns även i UniP artikel 1.3, som särskilt refererar till *pacta sunt servanda*.⁶³ Ännu en grundläggande princip är att parterna fritt disponerar över avtalet och därför har möjligheten att komma överens om förändringar.⁶⁴

En central begränsning av avtalsfriheten och avtalsbundenheten ges av indelningen i dispositiva och tvingande regler.⁶⁵ Dispositiv rätt fungerar som ett skyddsnät då en fråga ej reglerats mellan parterna eller som en rekommendation från lagstiftaren om hur en reglering bör se ut. Då den dispositiva rätten kan avtalas bort, är dess inverkan på avtalsfriheten begränsad. Vad gäller tvingande regler är saken en annan. En avtalspart hindras genom tvingande reglering från att binda sig till ett avtalsinnehåll som strider mot tvingande rätt.⁶⁶ Att liknande begränsning gäller i internationell handel framgår av kommentaren till UniP artikel 1.1, som just nämner begränsningen för avtalsfriheten som tvingande rätt medför.⁶⁷

3.2 Fri bevisföring och fri bevisvärdering

Det är i Rättegångsbalken (RB) 35:1 som den i svensk rätt mest centrala regeln om bevisning återfinns, den så kallade principen om fri bevisföring och fri bevisvärdering. Fri bevisföring och fri bevisvärdering är principer som är självklara i svensk rätt.⁶⁸ Så är det däremot inte internationellt och för att ha en klar bild av hur svenska förutsättningar ser ut då angloamerikansk rätt behandlas följer en kortfattad genomgång av principerna om fri bevisföring och fri bevisvärdering.

Principerna om fri bevisföring och fri bevisvärdering innebär att domstolen är fri att pröva all bevisning som parterna presenterar i domstol och att parterna i sin tur är fria att presentera all den bevisning de önskar.⁶⁹ Den fria

⁶⁰ Ramberg och Ramberg, s. 29 f, Axel Adlercreutz, *Avtalsrätt 1*, tolfte upplagan, Juristförlaget, Lund, 2002 [nedan Adlercreutz I], s. 22 ff.

⁶¹ Ramberg, Ramberg, s. 29 f.

⁶² Bert Lehrberg, *Avtalstolkning*, fjärde upplagan, I.B.A. institutet för Bank- och affärsjuridik, Uppsala, 2006 [nedan Lehrberg], s. 11, se Ramberg och Ramberg, s. 29 f, Adlercreutz I, s. 23.

⁶³ Kommentar i UniP artikel 1.3.

⁶⁴ Ramberg och Ramberg, s. 27, se kommentar 2 UniP artikel 1.3 och jfr CISG artikel 29.

⁶⁵ För svensk rätt: Ramberg och Ramberg, s. 34, se Axel Adlercreutz, *Avtal. Lärobok i allmän avtalsrätt*, tolfte upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2009 [nedan Adlercreutz i Avtal], s. 1, för amerikansk rätt: Farnsworth, s. 218, för engelsk rätt: Poole, s. 5.

⁶⁶ Ramberg, Ramberg, s. 34, se även Adlercreutz, *Avtal. Lärobok* s. 13.

⁶⁷ Se kommentar 3 till UniP artikel 1.1.

⁶⁸ Jfr Jan Hellner, *The parol evidence rule och tolkningen av skriftliga avtal i svensk rätt*, Festskrift till Bertil Bengtsson, Nerenius & Santéus Förlag, Stockholm, 1993.

⁶⁹ Gorton i festskrift till Heuman, s. 185, se till exempel NJA 1998 s 225.

bevisföringen och bevisprövningen kan ställas mot syftet hos en integrationsklausul, som är att göra avtalet till det styrande dokumentet för parternas relation. Huruvida detta syfte är möjligt att uppfylla beror till viss del på hur svensk rätt ställer sig i frågan kring vilken bevisning som tillåts då ett avtal prövas i domstol. Med RB 35:1 i åtanke torde det inte med anledning av en integrationsklausul vara möjligt att hindra en part från att åberopa eller en domstol från att beakta tolkningsdata som ligger vid sidan av avtalet.⁷⁰ På grund av integrationsklausulen uppstår därmed en kollision mellan avtalsfrihet och domstolens rätt att fritt värdera den bevisning parterna för fram.⁷¹

3.3 The Parol evidence rule

3.3.1 Innebörden av the parol evidence rule

*FEW things in our law are darker than this, or fuller of subtle difficulties.*⁷²

Som citatet ovan vittnar om är the parol evidence rule ett svårhanterat fenomen i amerikansk rätt, så är även fallet för regeln i engelsk rätt. I både amerikansk och engelsk rätt är the parol evidence rule ifrågasatt i grunden, det vill säga om den ens existerar längre då regeln har så många undantag. Att så är fallet syns i hur auktoriteterna inom doktrin har motsatta uppfattningar om tillämpning i amerikansk rätt och i engelsk rätt än mer om regeln ens existerar.⁷³

När det gäller den grundläggande innebörden av the parol evidence rule så är den relativt lätt att förstå. Innebörden av regeln omnämns i amerikansk rätt som att den ska skydda parternas skrivna avtal från vissa typer av bevisning, då parterna avsett att avtalet ska utgöra deras slutliga och fullständiga reglering.⁷⁴ Vidare återfinns i engelsk rätt en snarlik beskrivning av innebörden hos the parol evidence rule. Där fastslås innebörden som att viss bevisning inte tillåts för att utöka, modifiera eller motsäga ett skriftligt avtal.⁷⁵ Mer specifikt utesluter the parol evidence rule användning av så kallad *parol* och *extrinsic evidence*⁷⁶, bevisning om

⁷⁰ Lehrberg, s. 78 f.

⁷¹ Gorton, s. 10.

⁷² James B. Thayer, *The "parol evidence" rule*, Harvard law review 6, 1893, s. 325.

⁷³ För amerikansk rätt: se Perillo s. 131 ff, för engelsk rätt: McMeel, s. 104, Chitty, 864 ff.

⁷⁴ Perillo, s. 124 f.

⁷⁵ Treitel, s. 213, Chitty, s. 864 f, se Jacobs v. Batavia & General plantations Trust Ltd (1924) 1 Ch 287, Rabin v. Gerson Berger Association Ltd (1986) 1 WLR 526, The Nile Rhapsody (1992) 2 Lloyd's Rep 349.

⁷⁶ Se Law Commission, s. 15, notera att termen *yttre bevisning* för parol och extrinsic evidence används nedan.

utanförhållande förhållanden och därmed inte bara muntlig bevisning, för att ändra eller motsäga avtalet.⁷⁷

3.3.2 The parol evidence rule i amerikansk rätt

3.3.2.1 Grunderna för tillämpning av the parol evidence rule

The parol evidence rule är universellt accepterad i USA och förkroppsligas i UCC § 2-202 (1):⁷⁸

Terms with respect to which the confirmatory records of the parties agree or which are otherwise set forth in a record intended by the parties as a final expression of their agreement with respect to such terms as are included therein may not be contradicted by evidence of any prior agreement or of a contemporaneous oral agreement but may be supplemented by evidence of:

(a) course of performance, course of dealing, or usage of trade (Section 1- 303); and

*(b) consistent additional terms unless the court finds the record to have been intended also as a complete and exclusive statement of the terms of the agreement.*⁷⁹

I UCC § 2-202 (1) bör särskilt rekvisitet om partsavsikt uppmärksammas, eftersom partsavsikten avgör om ett slutligt uttryck föreligger. Utöver UCC är Restatement (second) en viktig rättskälla i amerikansk rätt, vilken även hanterar frågan om the parol evidence rule. Restatement (second) § 213 tydliggör att the parol evidence rule tillämpas på *integrerade avtal*.⁸⁰ Vad som utgör ett integrerat avtal definieras närmare i Restatement (second) § 209 (1). Häri beskrivs ett integrerat avtal som en skrift eller flera skrifter som utgör ett slutligt uttryck för en eller flera villkor för ett avtal.⁸¹ Slutgiltigheten är alltså även i Restatement (second) ett centralt rekvisit för the parol evidence rule.⁸²

Tillsammans utgör UCC § 2-202 (1) och Restatement (second)⁸³ grunden för hur tillämpningen av the parol evidence rule ska gå till. Regelverken ger tillsammans vissa inledande kriterier för att the parol evidence rule ska bli tillämplig i amerikansk rätt. Inledningsvis ställs det krav på att avtalet ifråga

⁷⁷ För amerikansk rätt: Farnsworth, s. 221 f, jfr Cheeseman, s. 274, Arthur L. Corbin, *Corbin on Contracts*, West Publishing Co, St. Paul Minnesota, 1952 [nedan Corbin], s. 534 f., se UCC § 2-202 (1) och Restatement (second) § 213, för engelsk rätt se: Treitel, s. 213, Poole, s. 212 f, McMeel, s. 113 f, Chitty, s. 865.

⁷⁸ Farnsworth, s. 220 f.

⁷⁹ Se hela artikeln i Bilagan.

⁸⁰ Se utdrag ur Restatement (second) i bilagan.

⁸¹ Nedan används begreppet integration i samma mening som Restatement (second) definierar ett integrerat avtal.

⁸² Se Restatement (second) § 209 (1) i bilagan.

⁸³ De paragrafer som återfinns i bilagan.

ska vara skriftligt och bindande.⁸⁴ The parol evidence rule är alltså inte tillämplig på muntliga avtal.⁸⁵ Utöver dessa grundläggande förutsättningar är den mest centrala frågan för tillämpningen av the parol evidence rule huruvida parterna haft för avsikt att det skrivna avtalet ska utgöra en slutlig reglering, det vill säga om avtalet är en integration eller inte. Av intresse är att det för att avgöra parternas avsikt om slutgiltighet ej exkluderas någon relevant bevisning.⁸⁶ Om en gemensam avsikt om avtalets slutgiltighet inte finns blir the parol evidence inte tillämplig, om däremot gemensam avsikt om avtalets slutgiltighet kan påvisas är the parol evidence rule tillämplig.⁸⁷

Då ett avtal av parterna avsetts att vara slutligt, är det att se som ett integrerat avtal.⁸⁸ Tillämpningen av the parol evidence rule stannar dock ej härvid, utan en fortsatt bedömning måste ske för att avgöra om avtalet är en hel eller en partiell integration.⁸⁹ I Restatement (second) § 210 (1)-(2) tydliggörs åtskillnaden mellan hel och partiell integration. Helt integrerade avtal beskrivs som integrerade avtal parterna antagit som ett fullständigt och exklusivt uttryck för villkoren i avtalet.⁹⁰ Partiellt integrerade avtal är alla de integrerade avtal som inte faller under beskrivningen av helt integrerade avtal.⁹¹ Integrationsgraden beror på om parterna avsett att det skrivna ska utgöra ett fullständigt och exklusivt uttryck för de villkor som de enats om eller om avtalet bara är ett uttryck för de villkor som avtalet innehåller.⁹² Då parterna avsett att avtalet ska utgöra deras slutliga uttryck, men inte en fullständig reglering då vissa frågor lämnas utanför det skrivna avtalet, är avtalet partiellt integrerat. Om parterna däremot avsett att det skrivna avtalet ska vara en fullständig reglering, så är avtalet helt integrerat.⁹³

Förekomsten av ett helt integrerat avtal får bevisas med hjälp av all relevant bevisning. Ett dokument i form av ett skriftligt avtal, signerat av båda parterna, som är så kallat ”*on its face*” fullständigt, kan avgöra frågan om hel integration i avsaknad på annan trovärdig bevisning. Kommentaren till Restatement (second) betonar dock att ett avtal inte i sig självt kan bevisa sin egen fullständighet annars, utan det måste ses till sammanhanget och parternas avsikt.⁹⁴

⁸⁴ Restatement (second) § 213 kommentar d, jfr Perillo, s. 124.

⁸⁵ Cheeseman, s. 274.

⁸⁶ Perillo, s. 131, Corbin, s. 535.

⁸⁷ UCC § 2-202 ”intended by the parties as a final expression” samt kommentar 1, Restatement (second) § 209 (1), jfr Perillo, s. 130, om partsavsikt jfr MCC-marble Ceramic Ctr v. Ceramica Nuova D’agostino, 144 F.3d 1384.

⁸⁸ Se Restatement (second) § 209 (1), jfr Antonellis v. Northgate Constr. Corp., 291 N.E.2d 626 (Mass 1973) där integration ansågs vara en fråga om parternas avsikt.

⁸⁹ Perillo, s. 130.

⁹⁰ Restatement (second) § 210, se Restatement (second) §216 (2).

⁹¹ Restatement (second) § 210 (2).

⁹² Farnsworth, s. 229.

⁹³ Restatement (second) § 210 (1)-(2), Farnsworth, s. 225, jfr Restatement (second) § 209 (3).

⁹⁴ Restatement (second) § 210 kommentar b – c, jfr Restatement (second) § 209 (3), Masterson v. Sine, 436 P.2d tilläts yttre bevisning eftersom domstolen ansåg att the parol evidence rule måste anses vara beroende på trovärdigheten av bevisningen.

För att närmare förstå frågan om integration och tillämpningen av the parol evidence rule krävs insikt i de två skolor inom amerikansk rätt som präglat regelns utveckling. Dessa representeras av Samuel Williston, som står för en bredare och mer traditionell syn, och av Arthur L. Corbin, som företräder en snävare och mer modern syn.⁹⁵

Williston har för sitt synsätt uppställt regler som inverkat stort på bedömningen i rättsfall av the parol evidence rule. Willistons första regel innebär att om ett avtal innehåller en integrationsklausul som etablerar att det skrivna avtalet är parternas fullständiga reglering så avgörs därmed att klausulen i sig etablerar avtalet som en hel integration. Så sker förutsatt att avtalet inte är uppenbart ofullständigt eller om integrationsklausul har tagits med i avtalet som resultat av bedrägeri, misstag eller annan anledning som kan åsidosätta avtalet. Willistons andra regel rör de fall då en integrationsklausul inte finns.⁹⁶ I dessa fall ses det istället till om det skrivna avtalet ”on its face”⁹⁷ är integrerat och i så fall till vilken grad.⁹⁸ Tillägg av konsekventa villkor får ske om avtalet är uppenbart ofullständigt. Willistons sista regel avgör att då ett skrivet avtal bedöms vara en fullständig reglering av parternas avtalsrelation är avtalet en hel integration om inte parterna naturligt skulle ingå ett separat avtal med tilläggande termer. I sådana fall är avtalet att se som partiellt integrerat.⁹⁹ Willistons tredje regel bygger på resonemanget att parternas avsikt ska avgöras utifrån en ”reasonable persons” uppfattning, framför parternas faktiska avsikt. Denna regel har haft ett stort inflytande på hanteringen av frågor kring the parol evidence rule och låg till grund för First Restatement of contracts^{100 101}.

Motpolen till Willistons formalism i tillämpningen av the parol evidence rule ges av Corbins syn. Corbin anser att istället för att begränsa bedömningen till avtalet i sig eller förekomst av en integrationsklausul ska hänsyn tas till alla omständigheter. Detta då fullständighet och exklusivitet av ett avtal inte kan avgöras förutom i ljuset av omständigheterna kring avtalet enligt Corbin: “*The writing cannot of itself prove its own completeness and accuracy.*”¹⁰² Detta kan jämföras med den formulering som återfinns i Restatement (second): “*(A) writing cannot of itself prove its own completeness, and wide latitude must be allowed for inquiry into circumstances bearing on the intention of the parties.*”¹⁰³ Corbin och Williston skiljer sig även i hur de uppfattar partsavsikten. Corbin ser till om parterna faktiskt enats om eller avsett att det skrivna avtalet ska utgöra ett fullständigt uttryck. Vid avgörandet av parternas avsikt ska all bevisning

⁹⁵ Farnsworth, s. 226, jfr Peter Linzer, *The comfort of certainty: plain meaning and the parol evidence rule*, Fordham Law Review 71, 2002/2003 [nedan Linzer], s. 806.

⁹⁶ Perillo, s. 133 f.

⁹⁷ Jämför Restatement (second) § 210 kommentar b och c.

⁹⁸ Farnsworth, s. 230.

⁹⁹ Perillo, s. 133 f, Jämför Farnsworth, s. 230.

¹⁰⁰ First Restatement of Contracts är föregångaren till Restatement (second), jfr not 18.

¹⁰¹ Perillo, s. 134 f.

¹⁰² Farnsworth, s. 231.

¹⁰³ Restatement (second) § 210 kommentar b.

beaktas. Corbins syn begränsar därmed den traditionella synen på the parol evidence rule.¹⁰⁴

Trenden i amerikansk rätt har favoriserat Corbins synsätt och denna syns tydligt i både UCC § 2-202 och i Restatement (second) of contracts.¹⁰⁵ Därmed inte sagt att Willistons uppfattning är utspelad utan både hans och Corbins synsätt tillämpas i fråga om the parol evidence rule fast i olika delmoment. Vissa stater visar på en konsekvent tillämpning av endera skola, medan flertalet inte har en tillräcklig konsekvens för att avgöra vart de står i frågan i praktiken.¹⁰⁶

3.3.2.2 Undantagen från the parol evidence rule

Först är det i fråga om undantag till the parol evidence rule viktigt att veta vilken bevisning som inte exkluderas. Här är det centralt att betona att the parol evidence rule endast är tillämplig på bevisning av förhandlingar och dylikt före avtalsslutet, och exkluderar därför inte bevis om vad som förekommit efter att det skriftliga avtalet kommit till. Vidare, då regeln förutsätter ett skriftligt avtal, exkluderar den inte bevis om att avtal ej finns eller att föreliggande avtal är ogiltigt.¹⁰⁷ Utöver denna viktiga ram innehåller Restatement (second) § 214 en tydlig lista över när bevisning är tillåten och till vilket syfte bevisningen ska användas. Här kan nämnas att bevisning är tillåten för att bevisa att ett avtal är respektive inte är en integration, och då avtalet är en integration även vilken grad av integration som är aktuell.¹⁰⁸ The parol evidence rule utesluter inte heller bevisning i försök att tolka språket i ett skriftligt avtal.¹⁰⁹ Nästa undantag vad gäller bevisning handlar om att bevisning är tillåten för att visa på att ett avtal är ogiltigt på grund av bedrägeri, för att förklara ambiguitet, för att kompletteras med sedvänja, för att fylla ut avtalet då det är partiellt integrerat med mera.¹¹⁰

3.3.2.3 Effekten av och funktionen hos the parol evidence rule

När ett avtal bedömts vara antingen helt eller partiellt integrerat får det enligt den amerikanska parol evidence rule vissa följder. Dessa kan delas upp i direkt rättsverkan av regeln samt regelns påverkan på tillåten bevisning. Om bevisning är det relevant att nämna att the parol evidence rule inte är en regel om tillåten bevisning, utan en regel om *materiell rätt* som bestämmer rättsverkan av den skriftliga integrationen.¹¹¹ Detta bör ej förstås som att regeln inte påverkar vilken bevisning som en domstol vid

¹⁰⁴ Perillo, s. 136.

¹⁰⁵ Farnsworth, s. 226, jfr Perillo, s. 136.

¹⁰⁶ Linzer, s. 806.

¹⁰⁷ Farnsworth, s. 238 f.

¹⁰⁸ Restatement (second) § 214 (a)-(b).

¹⁰⁹ Restatement (second) § 214 (c), Farnsworth, s. 239, jfr Corbin, s. 536.

¹¹⁰ Restatement (second) § 214 (d), UCC § 2-202 kommentar 4, Cheeseman, s. 274 f.

¹¹¹ Restatement (second) § 213 kommentar a, jfr Corbin, s. 535.

tvist tar hänsyn till. Detta syns tydligt i UCC § 2-202 och Restatement (second) § 213 samt § 215- 216.

Av UCC § 2-202 följer angående the parol evidence rules rättsverkan att om ett avtal är slutligt men inte fullständigt och exklusivt, en partiell integration, kan det inte motsägas av bevis från avtalspreliminärer, men tillägg kan ske av villkor som är överensstämmande med avtalet.¹¹² Om avtalet däremot är en hel integration så tillåts ej tidigare muntliga eller skriftliga uttalanden som ändrar, motsäger eller tillägger till villkoren i det skriftliga avtalet vid tvist i domstol om avtalet. Regeln bestämmer på så sätt att helt integrerade avtal är det bästa beviset för villkoren som gäller för parternas avtal.¹¹³ Restatement (second) § 213 tydliggör vidare om integrerade avtal att deras rättsverkan innebär att ett skrivet avtal ersätter äldre avtal och förhandlingar med motsägende villkor.¹¹⁴ Nyss nämnda paragraf visar även att om det är frågan om helt integrerade avtal utesluts tidigare överenskommelser till den grad de faller inom avtalets ram.¹¹⁵

Närmare om the parol evidence rules påverkan på bevisfrågor kan det enkelt uttryckas att regelns effekt är exkludering. Regeln är exkluderande eftersom att efter dess tillämpning blir viss bevisning otillåten.¹¹⁶ Att så är fallet blir utöver i UCC § 2-202 tydligt i Restatement (second) § 215 som i detalj beskriver att bevis om tidigare avtal eller förhandlingar ej är tillåtet för att motsäga villkor i avtalet.¹¹⁷

Att the parol evidence rule beroende på grad av integration utesluter bevismaterial från vad som kan utgöra grund för tolkning och vad som utgör avtalsinnehåll ger en fingervisning om funktionen som regeln får anses fylla i amerikansk rätt. Först kan nämnas att the parol evidence rule baseras på principen att ge nedtecknade avtal preferens för att göra det immunt mot viss bevisning.¹¹⁸ The parol evidence rule syftar därmed till att ge rättslig effekt till det som kan ha varit parternas avsikt med en skriftlig reglering av avtalet, att exkludera såväl skriftliga som muntliga avtalspreliminärer.¹¹⁹ En huvudfunktion hos the parol evidence rule, som även nämnts som integrationsklausulens främsta funktion ovan, är att säkra stabilitet i en affärsrelation och trygga innehållet i det skrivna avtalet.¹²⁰

¹¹² UCC § 2-202 kommentar 2, jfr Cheeseman, s. 355.

¹¹³ Cheeseman, s. 274, se UCC § 2-202 kommentar 2, Restatement (second) § 213 kommentar c.

¹¹⁴ Restatement (second) § 213 (1), Restatement (second) § 209 kommentar a, Restatement (second) § 213 kommentar a -b, jfr Corbin, s. 535.

¹¹⁵ Restatement (second) § 213 (2), se Bilaga A.

¹¹⁶ Farnsworth, s. 222, jfr Perillo, s. 129.

¹¹⁷ Restatement (second) § 215.

¹¹⁸ Perillo, s. 126, Farnsworth, s. 224.

¹¹⁹ Farnsworth, s. 224 f.

¹²⁰ Perillo, s. 126, Cheeseman, s. 355.

3.3.3 The parol evidence rule i engelsk rätt

3.3.3.1 Grunderna för tillämpningen av the parol evidence rule

Precis som i amerikansk rätt är the parol evidence rule ifråga om rättsverkan kontroversiell i England.¹²¹ Regeln anses fortfarande utgöra en del av engelsk avtalsrätt av några av de ledande författarna på området.¹²² Några författare menar dock att regeln har övergetts.¹²³ I engelsk rätt finns på så sätt två huvudlinjer kring rättsverkan av regeln. Den ena innebär att då parterna avsett att deras skrivna avtal innehåller alla villkor dem emellan så är det inte möjligt att framföra bevisning i syfte att tillägga, ändra, ta bort, eller motsäga villkoren i avtalet. Den andra innebär att regeln inte vilar på parternas avsikt utan på en presumtion av domstolen att ett avtal som ser fullständigt ut faktiskt är det varmed det inte är möjligt att framföra bevisning i syfte att tillägga, ändra, ta bort, eller motsäga villkoren i avtalet.¹²⁴ Vilken av dessa som tillämpas i praktiken är svår att utreda. Viss vägledning erhålls i en rapport från Law Commission, vilken är det offentliga material kring regeln som finns att tillgå. I rapporten når Law Commission slutsatsen att:

(T)he parol evidence rule, in so far as any such rule of law can be said to have an independent existence, does not have the effect of excluding evidence which ought to be admitted if justice is to be done between the parties. (...) Evidence will only be excluded when its reception would be inconsistent with the intention of the parties. While a wider parol evidence rule seems to have existed at one time, no such wider rule could, in our view, properly be said to exist in English law today.¹²⁵

Uppfattningen att partsavsikten är avgörande för att exkludering av bevisning ska ske, som framgår av citatet ovan, representeras av ett flertal författare i engelsk rätt.¹²⁶ En annan uppfattning om tillämpningen återfinns främst hos Treitel som anser att the parol evidence rule blir aktuell genom en presumtion om att nedskrivna avtal avsetts att inkludera alla villkor. Denna presumtion kan dock brytas.¹²⁷ Treitel är enig med övrig doktrin om att då ett avtal ej avsetts att innehålla alla de villkor som parterna enats om är yttre bevisning tillåten.¹²⁸ Argumentation kring fullständighet och exkludering omnämns av Law Commission som ”no more than a circular

¹²¹ McKendrick, s. 312, jfr McMeel, s. 111 ff.

¹²² Treitel, s. 213 ff, McKendrick, s. 186.

¹²³ McMeel, s. 112 ff.

¹²⁴ McKendrick, s. 312 f, se Law Commission, s. 11 f, Gillespie Bros. & Co. v. Cheney, Eggar & Co. (1896) 2 Q.B. 59.

¹²⁵ Law Commission, s. 27, se AIB Group (UK) Ltd v. Martin (2001) UKHL 63, Shogun Finance Ltd v. Hudson (2003) UKHL 62.

¹²⁶ Chitty s. 866 ff, McMeel, s. 121 under rubriken ”What was the parol evidence rule?”

¹²⁷ Treitel, s. 214, se Law Commissions, s. 11 f.

¹²⁸ Treitel, s. 214, se The Riza and Sun (1997) 2 Lloyd’s rep 314.

statement.”¹²⁹ Vilket förklaras som att om ett avtal innehåller alla villkor mellan parterna fyller bevisning om annat ingen funktion, även om den tilläts. Samtidigt innebär the parol evidence rule därigenom att part ej hindras från att åberopa bevisning som faktiskt avsetts vara en del av avtalet.¹³⁰ I realiteten är situationen mer komplicerad än Law Commissions sätt att argumentera då parter vid en tvist kommer vara av skilda uppfattningar med avseende på avtalets fullständighet. I sådana fall ger engelsk domstol enligt Treitel avtalets utseende betydelse, om det ser ut att vara ”on its face” ett fullständigt avtal för en part som har en resonabel syn på avtalet. I sådana fall förhindrar parol evidence rule den andra parten från att förlita sig på bevisning för att visa att avtalet innehåller andra villkor. ”As laymen are known to attach greater importance than the law does to writing in a contractual context, it will be hard for the party relying on extrinsic evidence to rebut the presumption that the written document was an exclusive record of the terms agreed.”¹³¹ Till skillnad från Treitel framför Chitty att det i modern engelsk rätt inte räcker med förekomsten av ett skriftligt avtal, oavsett om det ser komplett ut eller ej, för att utesluta bevisning om villkor som ej uttryckligen intagits i det skrivna avtalet. En objektiv bedömning ska istället ske av vad parterna avsett.¹³²

Grunderna för tillämpligheten av regeln liknar amerikansk rätt då det för att parol evidence rule ska bli aktuell krävs att det konstaterats att parternas avtal utgör en fullständig reglering som nedtecknats. För att avgöra om så är fallet ser domstolen till all relevant bevisning. På så sätt är det alltid möjligt för part att visa på yttre bevisning för att bevisa att det skrivna avtalet inte utgör en fullständig reglering. Om domstolen baserat på dessa bevis anser att avtalet är delvis muntligt delvis skriftligt är the parol evidence rule inte tillämplig. Om domstolen däremot ser det skriftliga avtalet som en fullständig reglering utesluts bevisning om villkor utanför avtalet.¹³³

3.3.3.2 Undantag till the parol evidence rule

The parol evidence rule har med tiden kommit att urholkas genom en mängd preciseringar och undantag från regelns tillämpning.¹³⁴ Undantagen till the parol evidence rule behandlas även av dem som påstår att regeln ej finns längre.¹³⁵ Ett första undantag alternativt gräns för regelns tillämpning är att yttre bevisning är tillåten i de fall då en skrift ej avsetts att utgöra hela avtalet. Att så är fallet beror på att the parol evidence rule endast är tillämplig på skriftliga avtal som utgör en fullständig reglering mellan

¹²⁹ Law Commission, s. 8.

¹³⁰ Treitel, s. 214 f, jfr Law Commission, s. 3 f.

¹³¹ Treitel, s. 215, se Poole, s. 213, jfr Law Commission, s. 8 f, där engelsk rätt jämförs med Willistons och Corbins uppfattningar om den amerikanska parol evidence rule, se även Law Commission, s. 12 f, där de konstaterar att det är frågan om en objektiv bedömning.

¹³² Chitty, s. 866, jfr Law Commission, s. 12 f, J. Evans & Son (Portsmouth) Ltd v. Andrea Merzario Ltd (1976) 1 WLR 1078.

¹³³ Chitty, s. 866, jfr Law Commission, s. 8.

¹³⁴ Diskussion förs om det egentligen är frågan om undantag per se, eller egentligen är en fråga om tillämpligheten av regeln, se Law Commission, s. 18 f.

¹³⁵ Chitty, s. 865 f och 871 ff.

parterna.¹³⁶ Ett exempel är om parterna avsett att avtalet ska vara delvis muntligt delvis skriftligt, i sådana fall är yttre bevisning tillåten för att bevisa den muntliga delen av avtalet.¹³⁷ Detta är en viktig undantagspost då den kan underminera regeln kraftigt.¹³⁸

I ungefär samma mening som föregående undantag tillåts yttre bevisning för att visa att avtal inte börjat tillämpas eller att det upphört. Ytterligare ett konkret undantag då bevisning tillåts är för att identifiera vilka parterna är. Ett av de viktigaste undantagen till the parol evidence rule är att yttre bevisning är generellt tillåten som hjälpmedel för tolkning.¹³⁹ Att yttre bevisning tillåts vid tolkning inkräktar inte på auktoriteten i det skrivna avtalet eller motsäger, ändrar eller tar bort något från villkoren i avtalet.¹⁴⁰ Flera undantag till the parol evidence rule finns, som till exempel att bevisning i form av förhandlingar före avtalsslut är tillåtet ifråga om villkor som i sig själva inte har en uppenbar mening.¹⁴¹ Vidare att bevis om handlande efter avtalsslut ej tillåts. Slutligen kan om undantag till the parol evidence rule nämnas att bevis om sedvänja tillåts för att tillägga till, men ej för att motsäga avtalet ifråga.¹⁴²

3.3.3.3 Effekt av och funktionen hos the parol evidence rule

Effekten av the parol evidence rule är svår att avgöra då doktrin inte är överens om dess existens eller hur regeln blir tillämplig. Den övergripande uppfattningen av regelns rättsverkan får ändå förstås som att the parol evidence rule innebär, i förhållande till nedtecknade och fullständiga avtal, att ingen part kan förlita sig på yttre bevisning av villkor som påstås ha enats om, det vill säga bevisning som inte ingår i det skrivna dokumentet.¹⁴³

Genom att utesluta allt som ej tagits in i det skriftliga avtalet, bidrar regeln till kontraktuell säkerhet, då parterna till avtalet i större utsträckning kan förlita sig på det skrivna dokumentet som hela avtalet som reglerar deras relation.¹⁴⁴ The parol evidence rule är ett försök att upprätthålla ställningen att parter som nedtecknat ett avtal ska vara bundna av det skrivna och inget annat.¹⁴⁵ Om funktionen av the parol evidence rule visar Lord Hutton i *AIB*

¹³⁶ Law Commission, s. 8, Treitel, s. 216 f, Chitty, s. 865.

¹³⁷ Chitty, s. 865.

¹³⁸ McMeel, s. 115, se *Jacobs v. Batavia & General plantations Trust Ltd* (1924) 1 Ch 287 där material utanför avtalet sågs som en del av avtalet, *J. Evans & Son (Portsmouth) Ltd v. Andrea Merzario Ltd* (1976) 1 WLR 1078 där ett muntligt löfte ansågs vara bindande.

¹³⁹ Treitel, s. 216 ff, jfr avsnitt 4.3, se Law commission, s. 1, Chitty, s. 876 f.

¹⁴⁰ Chitty, s. 876.

¹⁴¹ Treitel, s. 219 f, se *Proforce Recruit Ltd v. The Rugby Group Ltd* (2006) EWCA CIV 69.

¹⁴² Treitel, s. 220, Chitty, s. 883 f.

¹⁴³ Treitel, s. 213, jfr McMeel, s. 114 f.

¹⁴⁴ Poole, s. 213, Treitel, s. 215, McKendrick, s. 213, *AIB Group Plc v Martin* (2001) UKHL 63, jfr Law Commission, s. 25.

¹⁴⁵ Treitel, s. 212 f, se *Rabin v. Gerson Berger Association Ltd* (1986) 1 WLR 526, *AIB Group Plc v. Martin* (2001) UKHL 63.

*Group (UK) v Martin*¹⁴⁶ att domstolen genom att avgöra parternas avsikt utifrån det språk de använt sig av i sitt skriftliga avtal istället för att se till yttre bevisning om parternas faktiska intention försäkras skyddet för kommersiella avtal. Resonemang enligt samma linje återfinns i *Shogun Finance Co Ltd v Hudson*¹⁴⁷ där Lord Hobhouse beskrev the parol evidence rule som fundamental för den engelska köprätten och att säkerheten i ett avtal beror på den.

¹⁴⁶ AIB Group Plc v. Martin (2001) UKHL 63.

¹⁴⁷ Shogun Finance Co Ltd v. Hudson (2003) UKHL 62.

4 Avtalstolkning

Utöver allmänna avtalsrättsliga principer påverkas integrationsklausulens effekt av hur avtalstolkning företas. Då oklarhet i ett skrivet avtal finns eller parterna är oeniga om innebörden därav blir avtalstolkning aktuellt för att kunna utreda rättsverkan av ett avtal.¹⁴⁸ Nedan kommer svensk och angloamerikansk rätt behandlas för att visa på hur respektive jurisdiktion tagit ställning i frågor som har ett stort inflytande på utgången i tvister om kommersiella avtal och därmed på rättsverkan av integrationsklausuler.

4.1 Avtalstolkning i svensk rätt

För tolkningen av avtal saknas det allmänt tillgängliga regler i svensk rätt. De principer som används för avtalstolkning har istället utvecklats i den rättsvetenskapliga litteraturen och domstolarnas rättstillämpning.¹⁴⁹

Inom läran om avtalstolkning fastställs vilka rättsverkningar som uppställs av avtal. De frågor som ställs kring ett avtal är dels vilka rättsföljder som direkt kan härledas ur avtalet, så kallad tolkning, dels hur övrig rättsordning genom utfyllande rättsregler ansluts till avtalet, så kallad utfyllning.¹⁵⁰ I denna framställning är tolkningen och metoderna därtill det centrala. För att närmare definiera förfarandet tolkning kan det beskrivas som tillvägagångssättet genom vilket betydelsen av en rättshandling bestäms som sedan utgör grunden för dess rättsverkan. Att tolka avtal är en nödvändighet som följer av avtalets bindande verkan.¹⁵¹ Vad det egentligen är som domstolen tolkar framgår av avtalslagens förarbeten att en viljeförklarings innehåll fastställs "*genom tolkning av förklaringen, varvid hänsyn naturligtvis bör tagas icke blott till dennas ordalydelse utan till samtliga omständigheter, som kunna vara av betydelse för ett riktigt bedömande av dess innebörd.*"¹⁵² Domstolen utnyttjar på så sätt de möjligheter den fria bevisprövningen ger och beaktar bland annat bakgrunden till avtalet och vad som förevarit mellan parterna under avtalsförhandlingarna.¹⁵³

¹⁴⁸ Hedwall, s. 66, Lehrberg, s. 16.

¹⁴⁹ Lehrberg, s. 27, Gorton, s. 199, se för en övergripande framställning Jan Ramberg, *Avtalstolkningsmetoder*, Festskrift till Göta Wallin, Norstedts Juridik, Stockholm, 2002 [nedan Ramberg], notera att CISG innehåller regler om tolkning i artikel 8 och 9, se avsnitt 4.4, se NJA 1990 s 24, där domstolen går igenom olika möjliga tolkningsmetoder för att finna den för fallet lämpligaste.

¹⁵⁰ Lehrberg, s. 12 f, Ramberg och Ramberg, s. 147 f, jfr Hedwall, s. 66 f, se för åtskillnad i engelsk rätt McMeel, s. 10, för amerikansk rätt se Corbin, s. 491 f.

¹⁵¹ Lehrberg, s. 16.

¹⁵² NJA II 1915 nr 5 s. 251, se även Lehrberg s. 77.

¹⁵³ Ulf Bernitz, *Standardavtalsrätt*, sjätte upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2004 [nedan Bernitz i standardavtalsrätt], s. 43 f.

För att kunna bedöma vilka metoder av avtalstolkning som kommer tillämpas på ett kommersiellt avtal måste metoderna därför presenteras närmare. I det följande redogörs översiktligt de viktigaste tolkningsmetoderna i svensk rätt, partsorienterad, uttrycksorienterad, språklig tolkning samt avtalsituationen som kontext.¹⁵⁴

Vid tolkning är en generell utgångspunkt att parterna själva inom lagens gränser bestämmer vad deras avtal ska innehålla och därmed eftersöks vid tolkning först vad parterna åsyftat och gemensamt bestämt, den gemensamma partsavsikten.¹⁵⁵ *Den partsorienterade tolkningen* baseras på *den gemensamma partsavsikten* och innebär att tolkningen baseras på båda parternas eller någondera partens uppfattning om avtalsinnehållet.¹⁵⁶ Om en gemensam partsavsikt kan påvisas ges den en högre dignitet än det parterna uttryckt.¹⁵⁷ Samma sak gäller om en part lägger en felaktig innebörd i en skriven eller uttalad överenskommelse där motparten måste inse att den andre menade något annat, tillämpas *dolusregeln*. Regeln innebär att den part som måste insett motpartens villfarelse blir bunden av den oriktiga uppfattningen.¹⁵⁸ Vid avtalstolkning är det många gånger omöjligt att använda *dolusregeln* eller att fastställa en gemensam partsavsikt. Då det inte kan utredas vad parterna gemensamt avsett vid avtalsslutet eller om parterna har olika uppfattningar om avtalets innebörd, får det istället ses till avtalets lydelse och på så sätt istället tillämpa objektiva tolkningsmetoder.¹⁵⁹

Även om partsorienterad tolkning har högre prioritet än de regler som utgår från det uttryckta avtalsinnehållet är den partsorienterade tolkningsmetoden troligen mindre viktig än den uttrycksorienterade i praktiken.¹⁶⁰ Anledningen till att partsorienterad är mindre betydelsefull praktiskt är att det ur bevishänsyn inte är lätt att visa att parterna menat annat än det som de gett uttryck för.¹⁶¹ Särskilt sant är detta då skriftliga avtalshandlingar finns att tillgå eller annan dokumentation som talar i en annan riktning.¹⁶² Att ett skriftligt avtal finns är alltså av stor praktisk betydelse.¹⁶³ I doktrin framförs till och med att förekomsten av ett skriftligt avtal vanligtvis är avgörande.¹⁶⁴

¹⁵⁴ Systematisering och terminologi är hämtad från Lehrberg. Det bör noteras att andra författare använder sig av annan begreppsapparat och sammanställning än den som används här, se särskilt den som används i Ramberg & Ramberg.

¹⁵⁵ Adlercreutz, s. 47, Lehrberg, s. 27, Bernitz i standardavtalsrätt, s. 43. Ramberg och Ramberg, s. 131, se om gemensam partsavsikt NJA 1966 s 97 där domstolarna tog hänsyn till intresseläget samt andra omständigheter vilka visade vad parterna avsett. NJA 1990 s 24, där domstolen går igenom olika möjligheter för att finna den på fallet lämpligaste tolkningsmetoden.

¹⁵⁶ Lehrberg, s. 34 f, se NJA 1974 s 526 där parternas syfte med avtalet av HD ansågs ge tillräcklig vägledning om den innebörd parterna avsett,

¹⁵⁷ Lehrberg, s. 35, Adlercreutz, s. 47.

¹⁵⁸ Lehrberg, s. 28, s. 44 f, Adlercreutz, s. 118 ff, Ramberg och Ramberg s. 161 f.

¹⁵⁹ Lehrberg, s. 28, Bernitz, s. 44 f, Ramberg, Ramberg, s. 131.

¹⁶⁰ Lehrberg, s. 34 f, jfr Adlercreutz, s. 22.

¹⁶¹ Adlercreutz, s. 49, Lehrberg, s. 27, s. 41, Hedwall, s. 67 f, se NJA 2003 s 650 där gemensam partsavsikt inte ansågs föreligga om att ett samboavtal skulle sätta huvudregeln i sambolagstiftningen ur spel.

¹⁶² Lehrberg, s. 41.

¹⁶³ Adlercreutz, s. 49.

¹⁶⁴ Ramberg och Ramberg, s. 149.

*Den uttrycksorienterade tolkningen*¹⁶⁵ utgår från innehållet i den förklaring där avtalet kommit till stånd. Det måste inte vara kontraktstext, utan kan vara en muntlig överenskommelse eller annan handling som i sin kontext får verkan som en viljeförklaring.¹⁶⁶ Vikten av lydelsen av ett avtal framgår av att domstolar i deras tolkningsverksamhet vanligen utgår från innehållet i ett avtal och först i andra hand ser till andra omständigheter.¹⁶⁷ Om det inte finns skäl att anta att en gemensam partsavsikt föreligger, eller dolus från endera parten, är regeln att parterna är bundna av det innehåll som uttryckts i deras gemensamma viljeförklaring. Ändamålet bakom regeln är att parterna ska anses bundna av det uttryckta innehållet, då vad en part uttryckt anses överensstämma med dennes vilja. Ofta har parterna från början haft olika uppfattningar av avtalet. Den objektiverade tolkningen bidrar då till att skapa trygghet för rättshandlingens mottagare.¹⁶⁸

I de fall då en partsorienterad tolkning inte är aktuell, kommer den uttryckta förklaringen stå i centrum för bestämmande av avtalsinnehållet. En förenklad utgångspunkt är här enligt tillitsteorin att förklaringen ska tolkas så som mottagaren haft fog att förstå den. Det som ska tolkas är vanligen en omtvistad klausul som ingår i ett skriftligt avtal. Vid *språklig tolkning* bortses i tolkningens första led från kontext och istället begränsas tydningen till den språkliga betydelsen och den betydelse som orden har i allmänt språkbruk. När klausulens lydelse har klargjorts i möjlig mån tas hänsyn även till sammanhanget i vilket klausulen verkar.¹⁶⁹ *Den språkliga kontexten*¹⁷⁰ innebär att avtalsklausuler inte kan behandlas isolerade från sitt sammanhang. Som utgångspunkt ska ett avtal betraktas som en sammanhängande enhet och vid tolkning får ledning sökas i avtalets övriga bestämmelser.¹⁷¹

När ett avtal fått en oklar utformning kan ett tillvägagångssätt för att tolka vara att se till *avtalsituationen som kontext* innefattat situationen när avtalet ingicks eller händelseförlopp som föregick avtalets tillkomst.¹⁷² Här ibland vilket syfte parterna haft med att förverkliga sitt avtal. Till avtalsituationen

¹⁶⁵ Kallas av Ramberg och Ramberg språkinriktad analys, se s. 148 f, Hedwall, s. 67 f.

¹⁶⁶ Lehrberg, s. 57, se NJA 1992 s 375 där HD förklarat betydelsen av ett "letter of comfort", om material som avses bli del av avtal se NJA 1978 s 432, om lydelsens betydelse i förhållande till gemensam partsavsikt se NJA 1959 s 590 där HD konstaterar att en gemensam partsavsikt måste finnas för att kunna frångå det som uttrycks i ett avtal.

¹⁶⁷ Adlercreutz, s. 49.

¹⁶⁸ Lehrberg, s. 57 ff.

¹⁶⁹ Lehrberg, s. 81 ff, se NJA 1995 s 586 där domstolen för ett "letter of intent" använder sig av bokstavstolkning, om ordalydelse och betydelse av kontext, vilket kan jämföras med det engelska rättsfallet Kleinworth v. Malaysian Mining Corp (1989) 1 Lloyd's Rep. 556, där mycket snarlik bedömning gjordes men annan slutsats nåddes, se även NJA 1999 s 35.

¹⁷⁰ Kallas även systematisk tolkning, se Ramberg och Ramberg s 160, Hedwall s. 70 f.

¹⁷¹ Lehrberg, s. 88, se NJA 1995 s 586 där tolkningen som valdes av ett stödbrev framhölls då den ej sades emot av innehållet däri i övrigt, se även NJA 1964 s 152.

¹⁷² Lehrberg, s. 99 f, jfr Adlercreutz s. 45 om vad som ingår i kontexten, om parternas syfte NJA 1993 s 436, se även NJA 1998 s 364 där domstolen tolkade en spärrbestämmelse med vad som var nödvändigt för att den skulle uppfylla sitt syfte.

som kontext hör även avtalspreliminärerna som kan visa innebörden hos en klausul.¹⁷³

4.2 Avtalstolkning i amerikansk rätt

Inom avtalstolkning i amerikansk rätt finns regler i UCC¹⁷⁴ och Restatement (second)¹⁷⁵, men precis som för avtalstolkning i svensk rätt finns regler som inte är lagreglerade. En av dessa oreglerade regler som finns är regeln som kallas *the plain meaning rule*. Regeln innebär att om en skrift, eller ett villkor, framstår som klart ”on its face”, måste innebörden därav bestämmas utifrån innehållet inom avtalets ”*four corners*” utan att yttre bevisning används av något slag.¹⁷⁶ Som en amerikansk domstol uttryckte sig ”(w)hen the language of the contract is clear, the court will presume that the parties intended what they expressed, even if the expression differs from the parties’ intentions at the time they created the contract.”¹⁷⁷ Både UCC¹⁷⁸ och Restatement (second)¹⁷⁹ tillämpar regeln.¹⁸⁰ Inom tillämpningen av *the plain meaning rule* finns dock delade meningar om tillåtligheten av yttre bevisning för att visa att ett skriftligt avtal är tvetydigt.¹⁸¹ Det mer strikta synsättet innebär att det inte är tillåtet att framställa yttre bevisning för att visa tvetydighet i vad som framstår att ha en klar innebörd. Det andra synsättet mildrar regeln genom att tillåta att domstolen blir informerad om påstådd oklarhet i avtalet och vilken bevisning som finns till stöd därför. Om ett avtal inte anses ha en klar innebörd följer det automatiskt att avtalet är oklart, att det är mottagligt för mer än en mening. Att parterna i en tvist inte är överens om avtalsinnehållets innebörd är inte tillräckligt för att avtalet ifråga ska anses vara tvetydigt. Om domstolen däremot kommer fram till att otydlighet finns är yttre bevisning tillåten.¹⁸² Mer generellt vad gäller bevisning kan det sägas att bortsett från *the plain meaning rule* utgår den moderna amerikanska bevishanteringen utifrån att kringliggande omständigheter är tillåtna som hjälpmedel vid tolkning.¹⁸³

Om avtalstolkning som förekomst framställer Restatement (second) att tolkning är fastställandet av ett avtals mening.¹⁸⁴ I första hand gäller

¹⁷³ Lehrberg, s. 105 f, se NJA 1964 s 454 där avtalsinnehållet preciserades med ledning av vad som förekommit under förhandlingarna.

¹⁷⁴ Se UCC 2-208 (1), 1-205 (1)-(2).

¹⁷⁵ Särskilt i Restatement (second) §§ 200-203.

¹⁷⁶ Perillo, s. 151, W.W.W Associates v. Ciacontieri 77 N.Y2d, 565 (1990).

¹⁷⁷ Nicholson Air Services v. Allegany County, 120 Md. App. 47, 706 A.2d 124 (1998).

¹⁷⁸ UCC 2-202 kommentar 2.

¹⁷⁹ Restatement (second) §§ 200-204.

¹⁸⁰ Jfr Perillo, s. 151.

¹⁸¹ Perillo, s. 152, se Sumitomo Mach v Allied Signal, 81 F.3d 328 (3d Cir.1992) där bevisning av omständigheter kring avtalet tilläts för att visa att avtalet var otydligt.

¹⁸² Perillo, s. 152 f.

¹⁸³ Restatement (second) § 202 (1).

¹⁸⁴ Restatement (second) § 200.

parternas gemensamma avsikt, om en sådan finns.¹⁸⁵ I de fall parterna har olika uppfattningar om innebörden av ett avtal finns två alternativa situationer. Antingen gäller den parts förståelse som inte insett att mer än en uppfattning fanns och att motparten var medveten om den första partens uppfattning, eller den partens uppfattning som inte hade anledning att tro att mer än en uppfattning fanns medan motparten hade anledning att tro att flera uppfattningar fanns.¹⁸⁶ Mer övergripande om själva avtalstolkningen gäller i amerikansk rätt att ett skriftligt avtal ska tolkas som en helhet.¹⁸⁷ I övrigt finns vissa allmänna principer om tolkning som att om ingen parts avsikt kan fås fram, ska språket i avtalet tolkas enligt den generella innebörden av orden.¹⁸⁸

I att bestämma vilken innebörd ett avtal har uppkommer två fundamentala frågor.¹⁸⁹ Först vems uppfattning som ska styra och sedan som en andra fråga vilken bevisning som får beaktas vid tolkningen. Den andra frågan aktualiserar the parol evidence rule och är därför av extra intresse.¹⁹⁰ I hanteringen av bevisning vid tolkning har Williston och Corbin olika sätt att hantera frågan. Williston följer inte the plain meaning rule, men tillåter ändå inte alla former av yttre bevisning beroende på om avtalet ifråga är en integration eller inte. När det gäller integrerade avtal utgår tolkningen från den innebörd en "reasonable person" som är bekant med sedvänjor och andra omständigheter före ingåendet av avtalet skulle fästa vid integrationen. Därvid utesluts material om parternas subjektiva uppfattning och vad parterna yttrat om innebörden av språket i det skrivna avtalet.¹⁹¹ För icke integrerade avtal som inte är tvetydiga anser Williston att innebörden en part kan förvänta sig av ett sådant avtal ska baseras på hur motparten skäligen kunde uppfatta det. All yttre bevisning är tillåten för avtal av detta slag enligt Williston, bortsett från subjektiv avsikt.¹⁹²

Varken Corbin och Restatement (second)¹⁹³ samtycker till Willistons synsätt. De intar istället ställningen att the parol evidence rule inte ska ha någon som helst effekt på tolkning.¹⁹⁴ Därför är all relevant yttre bevisning tillåten ifråga om innebörd inkluderat bevisning om subjektiv avsikt och vad parterna sagt till varandra om innebörden. Det gäller även om avtalet är en

¹⁸⁵ Restatement (second) § 201, se Restatement (second) § 202 (4), (5) vilka kan jämföras med UCC 2-208 (1), 1-205 (1)-(2), jfr Corbin, s. 500.

¹⁸⁶ Restatement (second) § 201 (2) a-b.

¹⁸⁷ Restatement (second) § 202 (2), *Wonderland Shopping Center v. CDC Mortgage*, 274 F.3d 1085 (6th Cir.2001).

¹⁸⁸ Restatement (second) § 202 (3) (a), *McHugh v. United Service Automobile Ass'n* 164.3d 451 (9th Cir. 1999), se Restatement (second) § 203.

¹⁸⁹ Jfr Restatement (second) § 200.

¹⁹⁰ Perillo, s. 149 f.

¹⁹¹ Perillo, s. 153 f, s. 165, se Restatement (first) §§ 230-231.

¹⁹² Perillo, s. 153 ff, ett tydligt exempel på tillämpningen av Willistons regler för tolkning är *Raffles v. Wichelhaus* 159 Eng. Rep. 375 (Ex.1864) om försäljning av bomull som lastats om bord på skeppet Peerless, problemet var att det fanns två skepp vid samma namn som avgick från samma hamn, fast vid olika tillfällen.

¹⁹³ Se särskilt Restatement (second) §§ 210, 212, 215 kommentar b.

¹⁹⁴ Restatement (second) § 202 (1), jfr Perillo, s. 165.

otvetydig integration.¹⁹⁵ Corbins ställning är ett delvis subjektivt synsätt på grund av att det i de flesta fallen kommer att introduceras bevis om vad parterna avsett att språket skulle avse.¹⁹⁶

4.3 Avtalstolkning i engelsk rätt

Traditionellt var domstolarna i engelsk rätt begränsade, på grund av the parol evidence rule, till att finna parternas avsikt vid avtalstolkning genom att se till det dokumenterade avtalet med hjälp av bokstavstolkning. En begränsning fanns på så sätt att bara beakta avtalets ”four corners”.¹⁹⁷ En mer liberal avtalstolkning som ser till kontexten framför det litterära har under senare år utvecklats. Denna rättsutveckling av engelsk avtalstolkning framträder särskilt i rättsfallet *Investors Compensation Scheme v. West Bromwich Building Society*¹⁹⁸ som en milstolpe där Lord Hoffman sammanfattade principerna för avtalstolkning i engelsk rätt. Den beskrivning Lord Hoffman gav i *Investors v. West Bromwich* omnämns ofta som ett ”restatement” där principerna för engelsk avtalstolkning sammanfattas i fem punkter¹⁹⁹. Lord Hoffman argumenterade inte för en radikal förändring av praxis då han menade att en sådan utveckling redan skett genom rättsutvecklingen.²⁰⁰ Lord Hoffmans summering används nu vanligen vid frågor om tolkning som en påminnelse om de principer han tagit fram.²⁰¹ I det följande återges en något nerkortad version av principerna:

1. *Interpretation is the ascertainment of the meaning which the document would convey to a reasonable person having all the knowledge which would reasonably have been available to the parties in the situation in which they were at the time of the contract.*
2. *Subject to the requirement that it should have been reasonably available to the parties and to the exception to be mentioned next, it includes absolutely anything which would have affected the way in the language of the document would have been understood by a reasonable man.*
3. *The law excludes from the admissible background the previous negotiations of the parties and their declaration of subjective intent.*²⁰²

¹⁹⁵ Perillo, s. 156 f, se särskilt Restatement (second) § 210 kommentar c och § 212 kommentar, UCC överensstämmer härmed genom § 2-202 kommentar 1 (a).

¹⁹⁶ Perillo, s. 157.

¹⁹⁷ Poole, s. 260, McKendrick, s. 376 f, se Lovell & Christmas Ltd v. Wall (1911) 104 Ltd 85, Prens v. Simmonds (1971) 1 WLR 1381.

¹⁹⁸ *Investors Compensation Scheme v. West Bromwich Building Society* (1998) 1 WLR 896.

¹⁹⁹ I denna framställning är endast princip 1-3 relevant.

²⁰⁰ Treitel, s. 210, McMeel, s. 30, 41 f, Poole, s. 261 f, McKendrick, s. 378 ff, se Prens v. Simmonds (1971) 1 WLR 1382.

²⁰¹ Treitel, s. 210.

²⁰² För principerna i deras fullständiga version se *Investors Compensation Scheme v. West Bromwich Building Society* (1998) 1 WLR 896 s. 912 f.

Dessa principer utgör ingen fullständig eller systematisk tolkningslära utan är att se som allmänna utgångspunkter för tolkningen i fråga om vilket material som ska betraktas och hur betydelsen av ord och uttryck ska fastställas.²⁰³

Det som förordas i Lord Hoffmans första princip är ett objektivt synsätt i första hand ska tillämpas då ett avtal ska tolkas. Från den första principen är det tydligt att det dokument som föreligger mellan parterna måste tolkas objektivt. Det är inte en fråga om vad parterna faktiskt avsett, eller vad part faktiskt uppfattat utan vad en ”reasonable person”²⁰⁴ i partens ställning skulle uppfatta avtalet.²⁰⁵ Denna uppfattning om tillvägagångssätt för tolkning är generellt accepterad. Mer kontroversiellt är hur den objektiva innebörden ska tas fram, det vill säga till vilken grad beror det på ordval i avtal eller på kontexten i vilken avtalet verkar.²⁰⁶

Som framgår av Lord Hoffmans andra princip ska det i engelsk modern rätt ses till alla omständigheter till avtalet, *The Factual Matrix*, för att avgöra hur språket i avtalet skulle förstås av en ”reasonable person”. Området begränsades till viss del i ett efterföljande rättsfall där det ställdes krav på att materialet var relevant.²⁰⁷ Denna moderna tillåtande syn på avtalstolkning ser McMeel som slutet på det traditionella tillvägagångssättet för tolkning, att inte se till något utanför avtalet, utan hålla sig inom avtalets ”four corners”, det vill säga the parol evidence rule.²⁰⁸

Undantaget Lord Hoffman nämner i sin andra och tredje princip är att parternas föregående förhandling och förklaringar om subjektiv avsikt inte är tillåtna att använda för tolkning.²⁰⁹ Som utgångspunkt ses det vid tolkning till orden som används av part och deras vanliga innebörd, om inte något i bakgrunden till avtalet tyder på annan innebörd.²¹⁰ Den framtoning engelsk domstol har i fråga om tolkning kan beskrivas som bokstavstolkning eller ändamålstolkning. Det Lord Hoffman förespråkar är ett ändamålsenligt tillvägagångssätt för tolkning.²¹¹

Mer generellt om engelsk avtalstolkning är att målet med tolkning i första hand är att fastställa innebörden av avtalet som den skulle förstås av en

²⁰³ Chitty, s. 12.

²⁰⁴ Kan troligen jämföras med *pater est familias*.

²⁰⁵ Chitty, s. 838 f, Treitel, s. 211, McKendrick, s 385, se Investors Compensation Scheme v. West Bromwich Building Society (1998) 1 WLR 896 s. 912 f, Inntrepreneur Pub Co v. East Crown Ltd (2000) 2 Lloyd’s Rep. 611.

²⁰⁶ Treitel, s. 211.

²⁰⁷ Chitty, s. 839, McKendrick, s. 385. om ”anything” i princip två se särskilt BCCI v. Ali (2001) UKHL 8 där tillåtet material begränsades till vad en ”reasonable person” skulle se som relevant.

²⁰⁸ McMeel, s. 30, se vidare om hur han anser att det traditionella synsättet för tolkning genom ”four corners” och parol evidence rule genom denna princip ej längre är verksam.

²⁰⁹ Treitel, s. 211, McMeel, s. 31, 128 f, McKendrick, s 386 f, se Prenn v Simmonds (1971) 1 WLR 1381.

²¹⁰ Treitel, s. 212, Chitty, s. 880.

²¹¹ Treitel, s. 212, jfr McMeel, s. 16.

förnuftig person. Den objektiva metoden som beskrivits ovan är därför kritisk för att få fram det synsätt domstolen beslutar sig för. En annan övergripande princip som tillämpas inom den engelska avtalstolkningen är att tolkning baseras på hela avtalet och inte enstaka ord däri. I samma riktning är omständigheterna kring avtalet viktiga och på så sätt begränsar sig en domstol inte enbart till ett skrivet avtal.²¹²

4.4 Avtalstolkning i CISG, PECL och UniP

Utöver de nationella principer som finns för avtalstolkning finns reglering även i internationella principalsamlingar som PECL och UniP samt i CISG.²¹³ CISG är genom internationella köplagen inkorporerad i svensk rätt och gäller därmed även som svensk rätt.²¹⁴ I CISG artikel 8 1 st. klargörs att en parts uttalanden eller agerande ska tolkas utifrån dennes avsikt vilken motparten hade kännedom om eller inte kunde vara omedveten om.²¹⁵ En liknande behandling som återfinns i CISG finns även att se i UniP och PECL. I UniP kapitel 4 finns principer för tolkning och i artikel 4.1 (1) går det att utläsa att ett avtal ska tolkas enligt parternas gemensamma avsikt.²¹⁶ Enligt samma tankemönster regleras i PECL artikel 5:101 (1) att parternas avsikt ska användas för att tolka avtalet.²¹⁷

Om första stycket i CISG artikel 8 inte är tillämpligt gäller istället enligt andra stycket att parts uttalanden eller agerande ska tolkas enligt den uppfattning som en förnuftig person i den andra partens ställning skulle haft under samma omständigheter. Genom att utgå från uppfattningen hos en förnuftig person, som sker i CISG artikel 8 2 st. objektiveras bedömningen.²¹⁸ I UniP artikel 4. 1 (2) återfinns liknande regleringen som i CISG att om parternas avsikt inte kan etableras så sker tolkning istället enligt hur en förnuftig person skulle förstå avtalet. Även i PECL finns snarlik reglering i artikel 5:101 (3).

I sammanhanget avtalstolkning är det väsentligt att undersöka vilka omständigheter som är relevanta för att avgöra en parts avsikt. I CISG artikel 8 3 st. framkommer att alla omständigheter kan vara av betydelse.²¹⁹ I UniP artikel 4.3 och i PECL artikel 5:102 ges exemplifiering över vad som vid avtalstolkning är att se som relevanta omständigheter.

²¹² McMeel, s. 54 f.

²¹³ Utdrag från dessa regelverk finns att finna i bilagan.

²¹⁴ Adlercreutz i, s. 328, se om bakgrunden till CISG Adlercreutz I, s. 323 f.

²¹⁵ Jfr Jan Ramberg, Johnny Herre, *Internationella köplagen (CISG) – En kommentar*, tredje upplagan, Norstedts juridik, Stockholm, 2009 [nedan Ramberg och Herre], s. 121, notera att CISG artikel 9 om parts bundenhet av handelsbruk och sedvänja även är relevant för avtalstolkning, men utesluts härifrån.

²¹⁶ I UniP artikel 4.2 återfinns liknande krav som de uppställs i CISG artikel 8 1 st.

²¹⁷ Se vidare i PECL 5:101 (2) om motpartens kännedom.

²¹⁸ Ramberg och Herre, s. 123, se även närmare om CISG artikel 8 i Adlercreutz, s. 34 f.

²¹⁹ Notera särskilt exemplifieringen som sker i CISG artikel 8 3 st. där avtalsförhandlingar samt praxis mellan parterna omnämns.

5 Integrationsklausulens rättsverkan

I detta avsnitt ligger fokus på att få fram vilken rättsverkan integrationsklausulen har i svensk och angloamerikansk rätt genom att se till doktrin samt relevant praxis. På så sätt söks även vilken funktion integrationsklausulen praktiskt kan fylla.

5.1 Integrationsklausulens rättsverkan enligt svensk rätt

5.1.1 Betydelsen av integrationsklausulens utformning och kontext

Inom svensk doktrin behandlas integrationsklausulen av ett flertal författare, vilka presenterar olika uppfattningar om integrationsklausulens innehåll och rättsverkan.²²⁰ En av de frågor som är centrala att se till för att utreda integrationsklausulens rättsverkan är betydelsen av klausulens utformning samt den kontext i vilken klausulen tillkommit.

Om integrationsklausulens utformning kan det påpekas att klausulen kan behandla flera element. Det som hittills behandlats innefattar vad som kan ses som den gemensamma idén bakom integrationsklausuler, att parterna erkänner att vissa delar av förhandlingar ska bortses från vid en tolkning av avtalet. Endast det som återfinns i det skrivna avtalet, alltså inom dokumentets ”four corners”, ska vara avgörande vid en tolkning.²²¹ Integrationsklausulen behöver dock ej enbart innefatta exkludering av avtalspreliminärer utan kan bland annat även innehålla förhållningsregler för parterna i form av att ändringar måste ske skriftligen.²²² Om innehållet i integrationsklausulen går utöver klausulens traditionella innebörd får det verkningar för parternas avtalssituation.²²³ Närmare om själva utformningen av integrationsklausulen finns i svensk doktrin inte mycket behandling, annat än ren exemplifiering av innehållet.²²⁴ Att så är fallet beror troligen på brist på svensk praxis om betydelsen av hur en integrationsklausul utformas.²²⁵

²²⁰ Jfr Calissendorf, s. 80 ff, Adlercreutz i festskrift till Ramberg, s. 23.

²²¹ Gorton i festskrift till Heuman, s. 187.

²²² Förekomsten kallas generellt *no-oral-amendments*, se Adlercreutz i festskrift till Ramberg, s. 25 och Adlercreutz, s. 92 f.

²²³ Jfr Adlercreutz i festskrift till Ramberg, s. 25.

²²⁴ Se dock Sjöman i JT, s. 940, om alternativ formulering för att utesluta dispositiv rätt, Gorton, s. 16.

²²⁵ Se vidare om betydelsen av utformningen av integrationsklausulen nedan under avsnitt 5.2.1 och 5.3.1.

Utöver innehållet i klausulen är även sammanhanget i vilket integrationsklausulen tillkommit viktigt. Om detta framför Adlercreutz att en allmän förutsättning för rättsverkan är att integrationsklausulen inte tillförts avtalet rent slentrianmässigt och att motparten kan förmodas ha förutsättningar att förstå dess innebörd. Integrationsklausulen är på grund av dessa krav främst aktuell vid affärsmässiga förhållanden.²²⁶ Vidare om kontexten tillägger Gorton att en skillnad i ställningstagande skulle kunna ske beroende på om klausulen ingår i ett standardavtal eller om den förhandlats och utformats för det enskilda fallet. Samtidigt anser han att ett sådant ställningstagande kan ifrågasättas om parter förhandlat utifrån ett standardavtal där integrationsklausuler är ett välkänt fenomen som har funnits i avtalet en längre tid.²²⁷

5.1.2 Integrationsklausulens förhållande till avtalsrättsliga principer

Förekomsten av en integrationsklausul måste relateras till de avtalsrättsliga principer som nämnts under avsnitt tre, det vill säga avtalsfriheten, avtalsbundenheten, den fria bevisföringen och den fria bevisvärderingen samt the parol evidence rule.

Avtalsfriheten öppnar upp för att integrationsklausulen ska kunna reglera förutsättningarna för ett avtalsförhållande, men hur stort utrymme är för reglering beror på vilken effekt klausulen har på tvingande respektive dispositiv rätt. En integrationsklausul kan uttryckligen peka ut att viss dispositiv rätt inte ska tillämpas, till exempel KöpL, för tolkning av ett avtal. Detta kan skapa problem om den aktuella domstolen som företrar avtalstolkningen vanligen ser till dispositiv rätt för att tolka ett oklart avtal.²²⁸ Sjöman menar att en integrationsklausul ej kan anses helt utesluta den dispositiva rätten, men anser att rättsläget härvid är oklart.²²⁹ Gorton resonerar på snarlikt sätt att även om dispositiv rätt avtalas bort kan domstolen via analogi använda sig av obligationsrättsliga principer som liknar KöpL.²³⁰ Integrationsklausulens relation till tvingande rätt är betydligt enklare att avgöra. Tvingande rätt kan inte bortses från genom det parterna avtalat sinsemellan.²³¹

Nästa fråga av intresse är huruvida integrationsklausuler är bindande för parterna eller med andra ord om en muntlig överenskommelse gäller trots klausulen.²³² Gorton tycker under förutsättning att villkoren i ett avtal är tydliga att integrationsklausulen generellt ska tillåtas och att parterna ska

²²⁶ Adlercreutz i festskrift till Ramberg, s. 28.

²²⁷ Gorton i festskrift till Heuman, s. 188.

²²⁸ Gorton i festskrift till Heuman, s. 187.

²²⁹ Sjöman i JT, s. 940 f.

²³⁰ Gorton, s. 17.

²³¹ Gorton i festskrift till Lars Heuman, s. 207.

²³² von Post, s. 211.

vara bundna därav.²³³ Von Post framför att "(v)iss tveksamhet bör väl ändå vara befogad beträffande giltigheten av dessa klausuler i det fall ett avtal kompletteras muntligen, vare sig det avser kompletteringar i samband med avtalslutet eller senare tillkomna sådana." Von Post visar vidare på problematiken genom ett exempel med en part som först kommer med en muntlig komplettering, för att sedan hävda att denne ej är bunden av kompletteringen på grund av integrationsklausulen. På grund av detta anser von Post att integrationsklausulen endast har betydelse i form av en rekommendation mellan parterna.²³⁴ Lindskog framför liknande tveksamhet till klausulens räckvidd och anser inte att tydliga muntliga utfästelser torde kunna åsidosättas.²³⁵

Som behandlats ovan är principen om fri bevisföring och fri bevisvärdering avgörande i svensk rätt för hur tolkningsdata hanteras i domstol. Principens syfte att tillåta allt material parterna önskar använda får ställas mot integrationsklausulens motsatta syfte att uppnå en förändring i förhållande till domstolens fria bevisprövning av begränsande slag.²³⁶ Svernlöv konstaterar att det är tveksamt om en svensk domstol eller skiljenämnd *i alla lägen* skulle bortse från annan bevisning än det skriftliga avtalet.²³⁷ Gorton bedömer på grund av den svenska processrätten att svenska domstolar kommer vara *motvilliga* eller i vart fall *försiktiga* med att begränsa användningen av det avtalsmaterial som finns tillgängligt. Samtidigt anser Gorton att om svenska domstolar upprätthåller avtalsfriheten samt principen om avtalets bindande natur borde de acceptera integrationsklausuler i stor utsträckning. Gorton menar därmed att domstolen borde vara försiktig med att begränsa avtalsfriheten, och på så sätt inte lättvindigt åsidosätta en integrationsklausul.²³⁸ Lehrberg är något tydligare i sitt ställningstagande då han hänvisar till att RB 35:1 är tvingande och att det därför inte torde vara möjligt att genom en integrationsklausul hindra en part från att åberopa eller en domstol från att beakta tolkningsdata som ligger vid sidan om själva handlingen.²³⁹

Bakgrunden till integrationsklausulen, i form av utvecklingen kring hur parol evidence rule tillämpas, gör att klausulen kan behöva tolkas utifrån regelns framväxt.²⁴⁰ Viktigt att påpeka är att svensk doktrin i stort sett är eniga om att parol evidence rule är främmande för svensk rätt gällande begränsning av det material som får beaktas vid tolkning.²⁴¹ Adlercreutz ställer i samband med sin behandling av the parol evidence rule frågan om införandet av en integrationsklausul av vanligt snitt i ett avtal innebär att en regel motsvarande den angloamerikanska ska tillämpas vid fastställandet av

²³³ Gorton i festskrift till Heuman s. 206 f.

²³⁴ von Post, s. 212.

²³⁵ Lindskog, s. 153.

²³⁶ Gorton, s. 8.

²³⁷ Svernlöv, s. 147.

²³⁸ Gorton i festskrift till Heuman, s. 206 f.

²³⁹ Lehrberg, s. 79.

²⁴⁰ Gorton i festskrift till Heuman, s. 196.

²⁴¹ Bernitz i standardavtalsrätt, s. 43 f, Adlercreutz i festskrift till Ramberg, s. 20 ff, jfr Gorton, s. 10, von Post, s. 212.

vad avtalet ska anses innehålla. Frågan besvarar han med att så inte får anses vara fallet, i vart fall inte i förhållande till bevisrätten. En större hänsyn bör däremot tas till avtalstexten och försiktighet måste iaktas från att ge bevisning om vad som försiggått under förhandlingar betydelse för annat än preciseringar samt att undanröja oklarheter då ett avtal innehåller en integrationsklausul.²⁴² Ett annat sätt att resonera kring rättsverkan av integrationsklausulen i svensk rätt är att då the parol evidence rule inte finns i Sverige får klausulen en mer påtaglig verkan, men då det är en fråga som gränsar mot processrätt är det inte helt fritt att avtalsreglera.²⁴³

5.1.3 Integrationsklausulens betydelse vid avtalstolkning

Ett sätt att påverka avtalsinnehållet är genom avtalstolkning och därför är integrationsklausulens inverkan på tolkningen av ett avtal relevant. För integrationsklausulens inverkan på avtalstolkningen kan flera aspekter komma att få betydelse, däribland vilken vikt avtalspreliminärerna får och följden av parternas handlande efter avtalsslutet.

Integrationsklausulen kan som visats ovan utformas på flera olika sätt, men har enligt Gorton alltid som föremål att åtminstone ta bort från avtalstolkningen kontraktsrättsliga element som hänför sig till tiden före avtalets tillkomst.²⁴⁴ Hedwall framför härvid att avtalstolkaren endast behöver tolka det avtal som finns nedtecknat mellan parterna eftersom parterna inom avtalsfrihetens gränser genom integrationsklausulen valt att begränsa mängden tolkningsdata. Han korrigerar detta uttalande med att integrationsklausulen inte är absolut utan att avtalspreliminärer kan få betydelse vid tolkning, även om integrationsklausulen främst verkar för att avtalspreliminärerna ska få mindre eller ingen betydelse.²⁴⁵ Ramberg och Ramberg håller med Hedwall, men förtydligar att integrationsklausulen inte hindrar att avtalspreliminärerna kan få viss betydelse vid tolkning av ett *oklart* eller *ofullständigt* skriftligt avtal.²⁴⁶ Lindskog ställer sig mer tveksam till integrationsklausulens rättsverkan i fråga om tolkning och menar att klausulens effekt är begränsad av den fria bevisprövningen.²⁴⁷ Edlund varnar att även med klausulen måste parterna räkna med att avtalets förhistoria kan få betydelse vid en tolkning av avtalet. Integrationsklausulen hindrar ej avtalet från att kompletteras eller från att fyllas ut. Däremot kan klausulen agera som ett hinder för att nya rättigheter och skyldigheter introduceras till avtalet som inte kan förankras i någon uttrycklig avtalsbestämmelse. Edlund konstaterar att en kraftig uppförsbacke skapas för den part som vill hävda en rättighet som inte framgår av avtalstexten.²⁴⁸

²⁴² Adlercreutz i festskrift till Ramberg, s. 28 f, Adlercreutz, s. 30.

²⁴³ Adlercreutz i festskrift till Ramberg, s. 24.

²⁴⁴ Gorton, s. 10, jfr Svernlöv, s. 148.

²⁴⁵ Hedwall, s. 25 f, jfr Gorton, s. 10.

²⁴⁶ Ramberg och Ramberg, s. 167, jämför nedan med UniP artikel 2.1.17 och PECL 2:105.

²⁴⁷ Lindskog, s. 153.

²⁴⁸ Edlund, s. 174.

Sjöman utläser ur AD 2007 nr 86 att den part som vill hävda en rättighet utanför det skrivna avtalet som innehåller en integrationsklausul både måste styrka att det uttryckligt eller underförstått träffats en överenskommelse samt att avsikten därmed var att den ska gälla trots integrationsklausulen.²⁴⁹

Om betydelsen av parternas handlande efter avtalets ingående, då en integrationsklausul finns, kan det angående klausulens omfattning sägas att dokument och rättshandlingar som upprättats eller inträffat efter det att det aktuella avtalet ingåtts inte faller in under klausulens tillämpningsområde.²⁵⁰ En integrationsklausul skulle alltså förmodligen sällan begränsa effekten av handlande efter avtalets ingående på avtalet, men viss skillnad i tolkning borde ske om integrationsklausulen innefattar en ändringsklausul.²⁵¹ Parternas agerande kan dock få betydelse som bevis för vad som varit deras avsikt vid avtalets ingående.²⁵²

Som det nämnts i inledningen är praxis kring integrationsklausulen i svensk rätt näst intill obefintlig. Ett enda rättsfall finns som behandlar klausulen, AD 2007 nr 86.²⁵³ I fallet finns behandling av betydelsen av parternas avsikt i form av att avtalet tolkas och vikten av parternas handlande efter avtalsslutet. I AD 2007 nr 86 var frågan som domstolen hade att avgöra om arbetsgivaren, Comtax AB, hade haft skäl att avskeda en arbetstagare, M.L, som var anställd som säljare. M.L hade tagit ut pengar för privat bruk från företagets betalkort, en rätt som arbetstagarens nya anställningsavtal ej gav uttryck för. Arbetsgivaren hänvisade till en integrationsklausul i avtalet med innebörden att eventuella tidigare anställningsförmåner som inte framgick av avtalet inte kunde göras gällande. AD kommenterar i rättsfallet följande om integrationsklausuler:

”Den av bolaget åberopade avtalsbestämmelsen utgör en s.k. integrationsklausul, som numera inte är ovanlig i kommersiella sammanhang och som typiskt sett har till syfte att eliminera eller i varje fall minska betydelsen av sådana muntliga och skriftliga uttalanden m.m. som kan ha gjorts under avtalsförhandlingarna samt att för framtiden klargöra att ändringar i avtalet måste göras i skriftlig form.”

Som AD såg saken uppkom i första hand frågan om vad parterna kunde antas ha för avsikt med avtalsbestämmelsen. Denna bedömning skulle enligt domstolen avgöras med ledning av sedvanliga principer för tolkning av avtal, varvid även parternas faktiska handlingar tillmäts betydelse. AD kom fram till att de inte ansåg att arbetsgivaren upprätthållit integrationsklausulen. Enligt domstolen hade det vid flera tillfällen, efter anställningsavtalets tillkomst, skett att arbetstagaren använt företagskortet

²⁴⁹ Erik Sjöman, *Ett rättsfall om integrationsklausuler*, SvJT, 2008 [nedan Sjöman i SvJT], s. 576.

²⁵⁰ Svernlöv, s.148.

²⁵¹ Gorton i festskrift till Heuman, s. 201.

²⁵² Lehrberg, s. 43.

²⁵³ För kommentarer i doktrin om rättsfallet se Sjöman i SvJT.

för privatuttag utan att arbetsgivaren invänt mot det. En etablerad praxis fanns alltså. Mot den bakgrunden kom AD fram till slutsatsen att integrationsklausulen *inte avsett* att utsläcka vissa sedan tidigare ingångna anställningsförmåner och att klausulen därför inte kunde ges betydelsen att arbetstagarens användning av företagskortet varit i strid med de villkor som gällt för hans anställning. Domstolen prövade därmed om det, *trots* integrationsklausulen, fanns anledning att beakta överenskommelser utanför avtalet.²⁵⁴

5.2 Integrationsklausulens rättsverkan enligt amerikansk rätt

5.2.1 Betydelsen av integrationsklausulens utformning och kontext

Som nämndes ovan i avsnitt 5.1.1 bör frågan om betydelsen av integrationsklausulen utformning och kontext behandlas närmare. I amerikansk doktrin konstateras främst om utformningen att den typiska klausulen innehåller att skriften ”*contains the entire agreement of the parties.*”²⁵⁵ Ett första rättsfall som är av intresse gällande betydelsen av integrationsklausulens utformning är *Hoover Universal v. Brockway Imco*²⁵⁶ där domstolen fann att det detaljerade avtalet tillsammans med den *välformulerade* integrationsklausulen klart gjorde att avtalet ifråga var att se som en hel integration. Av fallet framgår att just tydligheten hos klausulen innebar att the parol evidence rule skulle tillämpas. Liknande bedömning gjordes i *Durkee v. Goodyear*²⁵⁷ där domstolen bedömde integrationsklausulen som *klar* och *inhållsrik*. Integrationsklausulen uteslöt särskilt sidonavtal, vilket hade del i utgången av fallet. Precis som rättsfallen som nyss behandlats ger Farnsworth integrationsklausulen samma rättsverkan, förutsatt att klausulen tydligt reglerar att avtalet är en hel integration som utesluter avtalspreliminärer. Farnsworth tydliggör även att om garantier, utfästelser är en viktig fråga för avtalet bör detta ingå i formuleringen av integrationsklausulen för att part ej ska kunna hävda garantier och utfästelser utanför avtalet.²⁵⁸

Både praxis och doktrin tyder på att utformningen av integrationsklausulen har viss betydelse, men varken praxis eller doktrin särskiljer i särskilt stor utsträckning vilken betydelse formuleringen har. Merparten av de rättsfall

²⁵⁴ Se Sjöman i SvJT, s. 576.

²⁵⁵ Farnsworth, s. 233.

²⁵⁶ 809 F.2d 1039 (4th Cir. 1987), se klausulen i avsnitt 2.2, jfr Wayman v. Amoco Oil Co., 923 F.supp 1322.

²⁵⁷ Durkee v. Goodyear Tire & Rubber Co., 676 F. Supp. 189 (W.D Wis 1987).

²⁵⁸ Farnsworth, s. 263 f.

som undersökts nämner inte ens något om klausulens utformning förutom att påvisa innehållet däri.²⁵⁹

När det gäller kontexten i vilken integrationsklausulen införts visar, *Telecom Intl. Am v. AT & T Corp.*²⁶⁰ på betydelsen därav. Frågan i fallet rörde avtalsbrott på grund av förutsättningar som låg utanför parternas avtal som innehöll en integrationsklausul. Domstolen framförde att det i detta avtalsförhållande var frågan om skrifter som noggrant förhandlats fram av företagsgiganter med resurser som gav dem möjlighet att ha den bästa juridiska och tekniska hjälpen som fanns att erbjuda. Domstolen såg fallet som att båda parterna hävdade att de blivit missledda av motparten att underteckna ett avtal som inte representerade deras faktiska avsikt. Domstolen ansåg att bortom parternas sagor om förtryck och förräderi så var det egentligen bara frågan om en vanlig, rimlig riskfördelning. Om integrationsklausulen sade domstolen särskilt att: "*the presumption of completeness is particularly strong where sophisticated parties have conducted extensive negotiations prior to entering into the agreement.*" Domstolens slutsats blev att parterna avsett det som avtalet angav inklusive den riskfördelning som därigenom skett, och tillät inte annan yttre bevisning för att visa på avtalsbrott.

5.2.2 Integrationsklausulens förhållande till avtalsrättsliga principer

Eftersom den amerikanska rätten erkänner the parol evidence rule, är inte integrationsklausulens förhållande till avtalsfriheten av samma relevans som den diskussionen är för svensk rätt. Det enda som konstateras i denna fråga är att parterna till ett avtal är fria att se till att the parol evidence rule ska tillämpas genom att använda sig av en integrationsklausul.²⁶¹ Vidare om förhållandet mellan the parol evidence rule och integrationsklausulen konstaterar Farnsworth att parterna genom införandet av en integrationsklausul försäkrar att integriteten hos det skrivna inte försvagas genom att beakta bevisning från tidigare förhandlingar.²⁶² Integrationsklausulens förhållande till the parol evidence rule är alltså intressant för att få fram klausulens rättsverkan i amerikansk rätt.

Det är lätt att missuppfatta integrationsklausulens förhållande till the parol evidence rule som att då klausul finns i ett avtal gäller inte de undantag som finns till regeln. Så är ej fallet, utan en integrationsklausul kan bara avgöra om parol evidence rule ska tillämpas och om regeln tillämpas gäller även att undantagen därtill är tillämpliga.²⁶³ Amerikanska domstolar har traditionellt

²⁵⁹ Jfr *Telecom Intl. Am. v. AT & T Corp* 280 F.3d 175, *ADR N. Am. v. Agway* 303 F.3d 653 (6th cir. 2002), *Wayman v. Amoco Oil Co.*

²⁶⁰ 280 F.3d 175, jfr om betydelsen av omständigheterna kring avtalets tillkomst *MCC Marble v. D'agostino*, jfr om betydelsen av sofistikerade parter *Sierra Diesel v. Burroughs*.

²⁶¹ Farnsworth, s. 221, 233 ff, jfr *Cheeseman*, s. 275.

²⁶² Farnsworth, s. 263.

²⁶³ Farnsworth, s. 247.

gett integrationsklausulen effekt på så sätt att den anses visa deras avsikt att ett avtal är helt integrerat.²⁶⁴ Integrationsklausulens effekt är anledning till att klausulen används trots att även undantagen till the parol evidence rule följer med. Eftersom amerikanska domstolar generellt accepterar klausulens verkan nekar de yttre bevisning för att förklara eller lägga till något till villkoren i ett skrivet avtal.²⁶⁵

Den centrala frågan för om ett avtal är integrerat eller inte är huruvida parternas avsett det. Det visas särskilt av rättsfallet *ADR N. Am v. Agway*²⁶⁶ vari integrationsklausulen bedömdes som det avgörande beviset för att parterna till avtalet avsett att det skrivna dokumentet utgjorde deras slutliga och fullständiga reglering. Vidare förklarade domstolen att de inte kunde se till den bevisning som åberopades i målet, då det skulle vara att gå bortom avtalet fyra hörn och att läsa in yttre bevisning i avtalet. Flera fall finns med liknande slutsatser däribland *Benvenuti Oil Co. v. Foss consultants, Inc*²⁶⁷, där integrationsklausulen ansågs utgöra det avgörande beviset för att parterna avsett att deras avtal skulle vara helt integrerat. Därför fick målsägande som ville hävda kontraktsbrott inte presentera bevisning som ändrade eller motsade det integrerade avtalet.

Mot de nyss angivna rättsfallen finns en tendens i amerikansk praxis att *inte* ge integrationsklausuler rättsverkan att visa på parternas avsikt att avtalet är helt integrerat. Detta framgår särskilt av Restatement (second) som konstaterar att ”*such declaration may not be conclusive*”.²⁶⁸ Ett exempel på detta ställningstagande finns i *Sierra Diesel Injection Service, Inc. v. Burroughs Corp., Inc.*²⁶⁹ Fallet handlar om huruvida ett förtryckt köpeavtal om ett datorsystem var att se som integrerat eller inte. Domstolen konstaterade att det viktigaste för att avgöra avtalets slutgiltighet är parternas avsikt. En annan faktor är hur sofistikerade parterna bedöms vara. Därvid betonade domstolen att köparen, ”Sierra Diesel”, inte var en sofistikerad affärsman, då han hade ytterst lite kunskap om produkten han skulle köpa och om avtalsvillkoren. Han förväntade sig att den representation säljaren, ”Burroughs”, gett honom ingick i avtalet. Samtidigt konstaterade domstolen att Burroughs var medvetna om anledning till varför Sierra Diesel efterfrågade produkten och därmed att köparen ej skulle köpt datorn om den inte kunde uppfylla de behov företaget hade. Burroughs argumenterade för att förekomsten av en integrationsklausul skulle avgöra att avtalet var integrerat och därmed utesluta representationen. Mot detta påvisade domstolen att den ställningen i vissa fall avvisats. Så sker särskilt då det gäller förtryckta avtal som tagits fram av sofistikerade säljare som presenteras till köparen utan förhandling. Domstolen påpekade att även om förekomsten av en integrationsklausul är ett starkt bevis för parternas avsikt så är *klausulen inte avgörande i alla fall*. Domstolen kom till slutsatsen att

²⁶⁴ Farnsworth, s. 233.

²⁶⁵ Cheeseman, s. 275.

²⁶⁶ 303 F.3d 653 (6th cir. 2002).

²⁶⁷ 64 Conn. App 723 A.2d 435 (2001), *Wayman v Amoco Oil co*, 923 F.supp 1322.

²⁶⁸ Restatement (second) § 209 kommentar b.

²⁶⁹ 874 F.2d 653.

köparen var berättigad att se bortom avtalets "four corners" för vad som ingick i avtalet med Burroughs.

5.2.3 Integrationsklausulens betydelse vid avtalstolkning

I avsnittet ovan om amerikansk avtalstolkning behandlades bland annat the plain meaning rule samt vad som ska beaktas vid tolkning. Det som kan tilläggas här om the plain meaning rule är att regeln bör ses som en förlängning av the parol evidence rule då den hanterar exkludering av yttre bevisning specifikt vid avtalstolkning. På så sätt innebär integrationsklausulen ifråga om tolkning att då avtalet är klart ska plain meaning rule tillämpas. Viktigt att påpeka är att amerikanska domstolar sannolikt inte tillämpar regeln då avtalsinnehållet är oklart oavsett om en integrationsklausul finns eller ej.²⁷⁰

En annan aspekt som är viktig för integrationsklausulens förhållande till avtalstolkning är att eftersom the parol evidence rule endast är tillämplig på avtalspreliminärerna, är regeln inte tillämplig på bevisning om handlande efter avtalsslutet, i form av sedvänja eller dylikt för att visa på ändringar i avtalet. Det innebär alltså att integrationsklausulen inte utesluter att bevisning om händelser efter avtalsslutet används vid tolkning. Även om integrationsklausulen ger att ett avtal är helt integrerat kan avtalet alltså ändras eller upphävas muntligen.²⁷¹ Att ett avtal kan påverkas av händelser efter avtalets ingående stöds av UCC 2-202 (2) genom att avtalsvillkor får förklaras med hjälp av sedvänja, handelsbruk och konkludent handlande.²⁷²

5.3 Integrationsklausulens rättsverkan enligt engelsk rätt

5.3.1 Betydelsen av integrationsklausulens utformning och kontext

Law Commission beskriver integrationsklausulen som att parterna inför den för att visa att hela avtalet utgörs av det skriftliga dokumentet och att inget annat är överenskommet utöver avtalet.²⁷³ På samma sätt anser Chitty att syftet med en integrationsklausul är att exkludera ansvar för uttalanden och dylikt som inte ingår i det skrivna avtalet. Om effekten fortsätter han att beskriva den som att parterna genom införandet av klausulen vill visa på sin avsikt att det skrivna avtalet ska innefatta allt de enats om. Ett rättsfall som visar på syftet med en integrationsklausul är *Inntrepreneur Pub Co v. East*

²⁷⁰ Farnsworth, s. 265, 306 ff, jfr Perillo, s. 165.

²⁷¹ Farnsworth, s. 257, jfr Perillo s. 125, se Hofelt v. Mehling 658 N.W.2d 783 (S.D 2003),

²⁷² Jfr UCC 2-202 kommentar 5, Farnsworth s. 265, se Perillo, s. 166 f.

²⁷³ Law Commission, s. 12.

*Crown Ltd.*²⁷⁴ I detta fall hyrde ”Inntrepreneur” ut en offentlig lokal till svaranden ”East Crown”. I hyresavtalet fanns en så kallad ”beer tie”, som krävde att hyresgästen köpte öl från en av hyresvärden utvald leverantör. Hyresgästen hävdade att hyresvärden skulle verkställa en muntlig sidogaranti om att klausulen skulle sluta gälla vid viss tidpunkt. Hyresvärden byggde sitt bemötande dels på en integrationsklausul. Domare Lightman J. kommenterade om syftet med klausulen att:

The purpose of an entire agreement clause is to preclude a party to a written agreement from threshing through the undergrowth and finding in the course of negotiations some (chance) remark or statement (often long forgotten or difficult to recall or explain) on which to found a claim such as the present to the existence of a collateral warranty.

Närmare om betydelsen av integrationsklausulens utformning betonar Chitty att effekten av klausulen med nödvändighet beror på dess *exakta* utformning. Som exempel nämner Chitty att språket i en integrationsklausul eventuellt kan var otillräckligt för att utesluta representation.²⁷⁵ Betydelsen av integrationsklausulens utformning hanteras i två relevanta rättsfall. I det första rättsfallet *Deepak v. Imperial Chemical Industries Plc*²⁷⁶ var frågan om vissa uttalanden samt sidogarantier kunde anses vara en del av avtalet. Avtalet innehöll en integrationsklausul.²⁷⁷ Domare Rix J. fann att klausulen inte exkluderade ansvar för att en företagsrepresentant givit en felaktig bild. Detta då klausulens språk ”*agreements, understanding, promises or conditions*”, inte uttryckligen ägnade inkludera representation. Däremot ansågs att integrationsklausulen uteslöt ansvar för sidogarantier på grund av orden ”*promises or conditions*” som sades vara särskilt ägnade att hantera sidogarantier. Klausulens utformning hade alltså en avgörande betydelse för hur utgången i fallet blev. I det andra rättsfallet, *Government of Zanzibar v. British Aerospace*²⁷⁸ ville ”Zanzibar” få ersättning på grund av att tillverkaren, British Aerospace, påstått att flygplanen var flygdugliga, pålitliga och utan design- eller konstruktionsfel, medan så ej var fallet. I avtalet mellan parterna fanns en integrationsklausul som British Aerospace åberopade för att undkomma ansvar. Domstolen konstaterade att klausulen gällde på så sätt att den uteslöt ansvar för skada i vissa frågor, men den påverkade inte Zanzibars rätt att förlita sig på representation från British Aerospace. I fallet ställdes ett slags krav på resonlighet på integrationsklausulen: ”*They include the nature and circumstances of the negotiations which led to the agreement in question.*”

När det gäller betydelsen av kontexten för integrationsklausulens rättsverkan framgår tydligt av *Grimstead v. McGarrigan*²⁷⁹ att det är viktigt att parterna

²⁷⁴ (2000) 2 Lloyd’s Rep. 611.

²⁷⁵ Chitty, s. 870 f.

²⁷⁶ (1999) 1 Lloyd’s Rep. 387.

²⁷⁷ Se integrationsklausulen under avsnitt 2.2.

²⁷⁸ (2000) 1 WLR 2333, se vidare om betydelsen av integrationsklausulens utformning i *Exxonmobil v. Texaco*, (2000) 2 Lloyd’s Rep. 686.

²⁷⁹ (1998-99) Info. T.L.R. 384.

är jämbördiga: *“In a case where the parties had equal bargaining power, the courts should not interfere with an exclusion clause of the kind entered into by E and M.”*

5.3.2 Integrationsklausulens förhållande till avtalsrättsliga principer

Engelska avtalsparter är precis som svenska och amerikanska fria att avtala om att deras avtal ska innehålla en integrationsklausul. Själva införandet av en integrationsklausul bör vara tillräckligt för att visa på parternas avsikt i frågan, det vill säga att avtalet är ett rent skrivet avtal för vilket the parol evidence rule är tillämplig.²⁸⁰ Som visats ovan finns en något problematisk syn på the parol evidence rule i engelsk doktrin samt en mer tillåtande praxis för vilken bevisning som är tillåten. Reaktionen mot denna utveckling, då tillåtandet av bevisning i större utsträckning sägs skapa osäkerhet, har medfört ett utökat användande av integrationsklausuler. Syftet med klausulen är enligt McKendrick generellt att utesluta bevisning som the parol evidence rule förmodligen skulle utesluta förr.²⁸¹ På grund därav är det inte möjligt att visa på bevisning om påstådda muntliga villkor för att lägga till, ändra eller motsäga det skriftliga avtalet. Poole är mer restriktiv i sin beskrivning, men menar att klausulen med säkerhet verkar för att förhindra påståenden om att avtal är delvis skriftligt, delvis muntligt.²⁸²

I *Inntrepreneur Pub Co v. East Crown Ltd* beskriver Lightman J. att integrationsklausulen innebär en bindande reglering mellan parterna om att avtalet innehåller alla överenskomna villkor. Detta ställningstagande är Law Commission inte eniga med då de uppfattar klausulens rättsverkan som att *“such a clause cannot, we think, have conclusive effect.”* Mot det påpekar Law Commission att klausulen kan ha en väldigt starkt övertygande effekt, men om det bevisas att parterna avsett något ytterligare villkor som en del av avtalet kommer domstolen ge det effekt eftersom det var parternas avsikt. Om parternas hantering av en avtalsituation som inkluderar en integrationsklausul skriver Law Commission att *“(t)he parties might have been aware of the integration clause when they agreed the additional term but have agreed to ignore it, or they might have forgotten about the clause or never read it.”* Som slutsats om förekomsten av integrationsklausuler tydliggör Law Commission att oavsett vilken avsikt parterna haft med införandet av en integrationsklausul kommer engelsk domstol ge verkan åt parternas avsikt.²⁸³

Vidare är det viktigt att se till betydelsen av handlande efter avtalsslutet. Om detta kommenterar Treitel att bevisning om parternas handlande efter avtalsslutet *inte* är tillåtet.²⁸⁴ Engelsk rätt har valt detta synsätt som speglas i

²⁸⁰ Poole, s. 215, jfr McKendrick, s. 316.

²⁸¹ McKendrick, s. 316.

²⁸² Poole, s. 215.

²⁸³ Law Commission, s. 12.

²⁸⁴ Treitel, s. 220.

rättsfallet *James Miller & Partners v. Whitworth Street Estates (Manchester) Ltd*²⁸⁵ där domstolen uttalar att ett annat ställningstagande skulle innebära ”*that a contract meant one thing the day it was signed but, by subsequent events, meant something different a month or a year later.*”

5.3.3 Integrationsklausulens betydelse för avtalstolkning

De engelska domstolarnas syn på integrationsklausuler är att de bör tolkas strikt. Domstolarna har varit motvilliga till att tolka integrationsklausuler som att de ensamt etablerar annat än en minskning av utrymmet för att argumentera kring att utanförliggande villkor/avtal finns. Förekomsten av en integrationsklausul gör sannolikt inte att domstolen är förhindrad från att undersöka all bevisning när det är diskutabelt om avtalet är fullständigt eller ej. Under sådana omständigheter är det mindre troligt att domstolen skulle stryka yrkande baserat på muntlig eller annan yttre bevisning. McMeel menar att då en klausul finns med i ett avtal kan det när påståenden av muntliga villkor/avtal är svaga, vara en aspekt som förstärker domarens beslut, men avgör det ej.²⁸⁶

*Proforce Recruit Ltd v. The Rugby Group Ltd*²⁸⁷ är ett av de senaste engelska rättsfallen som behandlar effekten av en integrationsklausul ifråga om tillåtligheten av yttre bevisning i syfte att tolka ett avtal. Frågan som behandlades i fallet var meningen med och effekten av formuleringen ”preferred supplier status” i ett skriftligt avtal. Käranden förlitade sig endast på vittnesbevisning. Avtalet mellan parterna innehöll en integrationsklausul. Domaren Field J. kom fram till att det inte var möjligt att beakta den yttre bevisningen som stöd i tolkningen och strök kärandens yrkande om avtalsbrott. Domaren kommenterade om integrationsklausulen att ”*the effect of the words ”This agreement supersedes all prior representations, agreements, negotiations or understandings” is that the thing superseded are to have no bearing on the meaning of the agreement.*”²⁸⁸

5.4 Integrationsklausulens rättsverkan enligt PECL och UniP

Ett sätt att närma sig integrationsklausulens rättsverkan är att se till regelverken som uttryckligt behandlar klausulen. Särskild reglering av integrationsklausuler finns i både PECL och UniP.²⁸⁹ Behandlingen av dessa

²⁸⁵ (1970) A.C 583.

²⁸⁶ McMeel, s. 501 f, jfr särskilt Lord Hoffmans principer under avsnitt 4.3.

²⁸⁷ (2006) EWCA Civ 69.

²⁸⁸ Jfr McMeel, s. 512.

²⁸⁹ För CISG:s förhållningssätt till the parol evidence rule och integrationsklausulen se det amerikanska rättsfallet *MCC-marble ceramic center, Inc., v. Ceramica Nuova d'agostino, Sp.A* 144 F3d 1384.

är relevant då flera författare ser till PECL och UniP för att söka klarlägga svenska domstolars hållning. Svensk doktrin bedömer att synen i PECL och UniP troligen ligger nära den uppfattning svenska domstolar skulle enas om.²⁹⁰ Enligt Adlercreutz är UniP artikel 2.1.17 ett *”auktoritativt uttryck för en sådan klausuls innebörd i allmänhet och överensstämmer som synes med den gängse uppfattningen om innebörden i the parol evidence rule.”*²⁹¹

Den reglering som finns i PECL artikel 2:105 1-2 st. gör skillnad mellan individuellt förhandlade integrationsklausuler och icke individuellt förhandlade klausuler. Det sker genom att om ett skrivet avtal innehåller en individuellt förhandlad integrationsklausul är tidigare uttalanden, åtaganden eller avtal, som ej ingår i det skriftliga avtalet, inte är en del av parternas avtal. Medan för icke individuellt förhandlade etableras endast en presumtion att parterna avsett att deras tidigare uttalanden, åtaganden eller avtal inte var avsedda att bli del av avtalet. Vidare stadgar PECL artikel 2:105 3 st. att parternas uttalanden före avtalsslut får användas för att tolka avtalet. Slutligen regleras i PECL artikel 2:105 4 st. att en part genom sitt agerande eller sina uttalanden kan vara hindrad från att förlita sig på integrationsklausulen i den utsträckning motparten förlitat sig på dem.

Enligt regleringen i UniP artikel 2.1.17 1 m. innebär en integrationsklausul att då ett avtal helt reglerar villkoren parterna enats om får avtalet inte motsägas eller kompletteras med tidigare uttalanden eller avtal. Materialet som utesluts genom förekomsten av en integrationsklausul får däremot användas för tolkning av avtalshandlingen. Samtidigt lägger kommentaren till UniP till att integrationsklausul endast gäller uttalanden och avtal före avtalsslutet och hindrar inte parterna från att införa efterföljande avtal.²⁹²

²⁹⁰ Gorton, s. 15, jfr Adlercreutz i festskrift till Ramberg, s. 23.

²⁹¹ Adlercreutz i festskrift till Ramberg, s. 23.

²⁹² Se UniP artikel 2.1.17 2 m., samt UniP kommentaren till 2.1.17.

6 Analys

Behandlingen ovan har visat på vissa frågetecken i relation till hur integrationsklausulen ska förstås i form av dess rättsverkan och dess funktion. I detta avsnitt analyseras de mest centrala frågor som uppkommit, vad som värderas högst i svensk och angloamerikansk rätt, avtalsfrihet eller regler om bevisning och formalism eller konsensualism. Slutligen behandlas integrationsklausulens rättsverkan för att få fram vilken funktion parterna kan räkna med. Avsnitt sex avslutas med en summering av uppsatsens mest centrala punkter.

6.1 Avtalsfrihet *eller* bevisregler?

Avtalsfriheten är en internationellt etablerad princip som gör det möjligt för parter att reglera sina kommersiella ärenden så som de önskar i stor utsträckning. Varje land har sina begränsningar, likaså svensk och angloamerikansk rätt. I svensk rätt är en av de barriärer som ställs upp för integrationsklausulens rättsverkan RB 35:1. Eftersom avtalsfrihet och RB 35:1 åtminstone verkar strida mot varandra, då integrationsklausulen kommer med i ekvationen, är det viktigt att utreda hur de fungerar tillsammans. Genom en sådan diskussion väcks frågan om vad som väger tyngst i svensk rätt. Något som får anses vara klart är att parternas avsikt att utelämna bevismaterial genom integrationsklausulen starkt går emot den tillåtande praxis som finns etablerad kring RB 35:1. Med anledning av den tillåtande traditionen med fri bevisföring och fri bevisprövning bör det vara så att svensk domstol inte är förmögen att följa integrationsklausulen fullt ut. Med det får förstås att integrationsklausulens rättsverkan är begränsad av RB 35:1 då den är tvingande rätt som inte går att frångå. Samtidigt får det inte glömmas bort att om avtalsfriheten och principen om avtalets bindande natur upprätthålls, bör svenska domstolar kunna acceptera integrationsklausuler i stor utsträckning. Som Gorton konstaterat ovan bör svenska domstolar vara försiktiga med att begränsa en så grundläggande avtalsrättslig princip som avtalsfrihet. Att en så pass fundamental princip åsidosätts är ett allvarligt intrång i kommersiella parter förmåga att själva avgöra vad som är i deras bästa intresse. Därför får inte avtalsfriheten och avtalsbundenheten begränsas hur som helst, utan väldigt goda skäl måste i så fall framföras.

Problematiken som finns i svensk rätt kring avvägningen mellan avtalsfrihet och bevisregeln i RB 35:1, finns inte på samma sätt i angloamerikansk rätt. Varken i amerikansk eller engelsk rätt finns rätt att fritt föra fram bevisning eller frihet för domstolen att själva avgöra betydelsen av framställd bevisning. Regeln som sätter stopp är the parol evidence rule. I amerikansk rätt är regeln erkänd och tillämpas, även om innehållet däri inkluderat undantagen till regeln fortfarande diskuteras. I engelsk rätt är situationen något annorlunda då the parol evidence rule är mer ifrågasatt och flera

menar att den har övergetts. Den engelska situationen kring the parol evidence rule är på så sätt mer svårförstådd. Trots tveksamheten av betydelsen av the parol evidence rule får regeln i vart fall genom integrationsklausulen anses vara aktuell. Behandlingen av the parol evidence rule i angloamerikansk rätt är relevant i förhållande till den svenska problematiken kring avvägningen mellan avtalsfrihet och RB 35:1, genom den utveckling som regeln har genomgått. När en överblick av den angloamerikanska rätten studeras i fråga om the parol evidence rule kan det konstateras att den grundläggande innebörden i regeln inte har samma vikt idag som den haft historiskt. Omfattningen av alla undantag som lagts till huvudregeln om att yttre bevisning inte är tillåten för att ändra, motsäga eller lägga till det skrivna avtalet har gjort att betydelsen av the parol evidence rule onekligen minskat. Till vilken grad så har skett i amerikansk och engelsk rätt är desto svårare att avgöra. Temat som kan urskiljas i utvecklingen i angloamerikansk rätt är ett mer tillåtande förhållningssätt i fråga om bevisning. Därför är utvecklingen i angloamerikansk rätt möjlig att använda för att försöka klargöra hur avvägningen bör göras mellan parternas rätt att fritt avtala och möjligheten att framföra bevisning. Den angloamerikanska rätten har i och med utvecklingen av integrationsklausulen gått mot ett förespråkande av en starkare avtalsfrihet och därmed en större respekt för klausulen i dess verkan att utesluta vissa former av bevisning, detta trots eller kanske just därför att the parol evidence rule samtidigt mildrats i sin exkluderande effekt. Tendensen att överlåta användningen av the parol evidence rule till om parterna vill att regeln ska tillämpas, genom en integrationsklausul, skulle kunna återspeglas i hur svensk rätt kan komma att hantera klausulen. Avvägningen mellan avtalsfriheten och RB 35:1 skulle på så sätt, i möjlig mån, bli upp till parterna.

En viss antydan om den svenska domstolens inställning till integrationsklausulen finns i AD 2007 nr 86. Även om domstolen inte behandlade just avtalsfriheten ställd mot RB 35:1 tog de ställning till integrationsklausulen på ett sätt som visade att förekomsten av en sådan klausul var en aspekt att verkligen beakta. Domstolen respekterade förekomsten av en integrationsklausul, även om de i slutändan bestämde sig för att parterna hade en praxis som gjorde att integrationsklausulen inte kunde användas för att utesluta arbetstagarens rätt att använda företagets betalkort. Genom att framföra fallet som att domstolen undersökte om det *trots* integrationsklausulen, fanns anledning att beakta överenskommelser utanför avtalet, kan rättsfallet sägas bekräfta att integrationsklausulen har viss rättsverkan och därmed att parterna till viss del kan styra domstolens hantering av yttre bevisning. Fallet får anses ge uttryck för att avtalsfriheten hedras, genom domstolens förhållningssätt till integrationsklausulen, samtidigt som RB 35:1 iakttas, då parternas etablerade praxis beaktades.

6.2 Formalism eller konsensualism?

Det som tydligt uppfattas då amerikansk och engelsk rätt undersöks är historiens vingslag kring utvecklingen av the parol evidence rule och integrationsklausulen. I det perspektivet är integrationsklausulens användning i Sverige fortfarande att betrakta som en nyhet. Om diskussionen som har förts inom svensk doktrin kan påpekas att ämnet inte behandlats lika djupgående som skett i amerikansk och engelsk litteratur om grunderna till varför klausulen finns till. Vid en närmare analys av integrationsklausulen går det att se de nyanser som finns mellan svensk och angloamerikansk rätt. Den mest påtagliga skillnaden ligger i de fundamentala värderingar som hör till rättssystem ifråga om vad som påverkar integrationsklausulens rättsverkan, som till exempel avtalsrättsliga principer och avtalstolkning. Dessa kan sägas tyda på att ett rättssystem antingen förespråkar *formalism* eller *konsensualism* beroende på vad som värderas högst, det skrivna avtalets innehåll eller parternas faktiska avsikt.

För svensk rätt kan principen om fri bevisföring och bevisprövning framföras som ett argument för att den svenska rätten lutar mot konsensualism. Detta eftersom principen möjliggör att parterna kan framföra vad som helst för bevisning samtidigt som domstolen på så sätt får en bra bild av parternas verkliga avtalsförhållande och inte enbart en uppfattning baserad på det skrivna avtalet. Ett annat argument för att svensk rätt ifråga om integrationsklausulen lutar åt konsensualism är att det vid avtalstolkning i svensk rätt *först* ses till den gemensamma partsavsikten. Avsikten ges därmed högre dignitet än det parterna uttryckt i sitt avtal. Här får det ej glömmas att det skrivna har stor betydelse i praktiken. Den uttrycksorienterade tolkningen är alltså väsentlig inom svensk avtalstolkning. Summerat visar de svenska tolkningsmetoderna att den gemensamma partsavsikten har hög prioritet, men då den vid tvist är svår att påvisa har avtalets lydelse större praktiskt genomslag. Det är ett argument för att svensk rätt har en formalistisk ådra. Generellt får svensk rätt ändå anses vara inriktad mot konsensualism, särskilt med tanke på ambitionen att gynna partsautonomi så att parternas syfte med ett avtal eller klausul i största möjliga utsträckning realiserar.²⁹³

Vid behandlingen av the parol evidence rule är det tydligt att både amerikansk och engelsk rätt lägger vikt vid parternas avsikt för att bestämma integrationsklausulens betydelse och inverkan på avtal. Samtidigt innebär förekomsten av regeln att angloamerikansk rätt lägger ett stort värde i det skrivna avtalet. Schismen mellan att värdera det skrivna och parternas faktiska avsikt tydliggörs genom den utveckling som syns både i amerikansk och engelsk rätt angående integrationsklausulen och the parol evidence rule. I amerikansk rätt fanns förut en stark parol evidence rule med stöd i Willistons tankegångar, som med inträdet av Restatement (second) delvis byttes ut av Corbins mer moderna synsätt. Det är centralt att betona

²⁹³ Jfr Lehrberg, s. 29, Ramberg och Ramberg, s. 149, Adlercreutz i festskrift till Ramberg, s. 19 ff.

att skillnaden i värderingen av det skrivna kontra parternas faktiska avsikt kan få stora konsekvenser för parterna. Den diskussionen är därmed en nyckel till integrationsklausulens stundtals svårtydda ställning. Just exemplifieringen genom Williston och Corbin bidrar härvid med en logisk uppdelning i synsätten. Willistons och Corbins olika syner på the parol evidence rule visar på konflikten mellan formalism och konsensualism.

Williston förespråkar genom sina bedömningsformer "on its face" och "four corner rule" att det skrivna avtalet prioriteras. Mot detta synsätt står Corbins uppfattning som är mer modernt i tillämpningen av the parol evidence rule genom att tillåta mer bevisning samt att partsavsikten tolkas utifrån vad parterna gemensamt avsett istället för hur en "reasonable person" skulle uppfattat avtalet. Att dessa skolor är relevanta för integrationsklausuler beror just på att de visar de värderingar som ligger bakom klausulen. Amerikansk rätt har alltså gått från Willistons striktare tillämpning där det skrivna haft högst prioritet för att avgöra vad parterna avsett mot en mer nyanserad tillämpning där parternas avsikt med avtalet ses i ett större sammanhang än enbart innehållet i det skrivna avtalet. I förhållande till the parol evidence rule har amerikansk rätt därmed gått från strikt formalism till ett förhållningssätt som är några steg närmare konsensualism. Innan den amerikanska rättens ställning kan bedömas helt måste hänsyn tas till hur de hanterar avtalstolkning. I amerikansk rätt finns, som ovan beskrivits, för avtalstolkning the plain meaning rule. Regeln befäster betydelsen av det skrivna dokumentet, eftersom regeln avgör avtalsinnehållet beroende på om avtalet "on its face" är klart och i så fall bestäms innebörden av avtalet inom avtalets "four corners". Regeln har kritiserats i doktrin, men tillämpas i amerikansk rätt och får ses som ett tydligt utslag för formalism inom det amerikanska rättssystemet. Då the plain meaning rule inte tillämpas gäller i första hand enligt amerikansk avtalstolkning att parternas gemensamma avsikt med ett avtal ska gälla. Det tyder på ett mer tillåtande synsätt och ett närmande mot konsensualism. Sammantaget får amerikansk rätt uppfattas som ett rättssystem som lutar mer åt formalism än konsensualism, trots moderniseringen genom Restatement (second) i form av Corbins inflytande. Att amerikansk rätt tagit ställning för formalism beror främst på att the parol evidence rule och plain meaning rule är verksamma regler som stärker det skrivna avtalets status.

En snarlik utveckling den amerikanska, ifråga om värdering av partsavsikten, finns att se i engelsk rätt. Däremot har utvecklingen kring the parol evidence rule i engelsk rätt tagit en något annorlunda väg än den amerikanska, då the parol evidence rule i England är diskuterad och omstridd i grunden. Samtidigt är integrationsklausulen accepterad som bevis för att parterna avsett att regeln ska tillämpas. I engelsk rätt tydliggörs till högre grad än i amerikansk rätt att det är partsavsikten som avgör om yttre bevisning ska exkluderas, inte integrationsklausulen självständigt. Tyngden som läggs på partsavsikten i denna aspekt är ett tydligt avsteg från den traditionella parol evidence rule och visar på att den engelska rätten klart riktat in sig mot ett konsensualistiskt synsätt. Precis som i amerikansk rätt går det dock ej att bortse från den engelska bakgrunden i the parol evidence

rule som oavsett att den är omstridd i engelsk rätt påverkar hur integrationsklausulen mottas. Bakgrunden gör att det engelska rättssystemet får anses vara mer öppet för att tillämpa en integrationsklausul för att exkludera viss bevisning. Den engelska rätten bör alltså fortfarande förstås som ett rättssystem som lägger stor vikt vid ett skrivet avtal. Innan engelska rättssystemet kategoriseras närmare måste deras sätt att tolka avtal på diskuteras. De principer Lord Hoffman framförde i *Investors Compensation v. West Bromwich Building Society* visar på en övergripande bild av avtalstolkningen i engelsk rätt. Den första principen bekräftar att engelsk rätt sätter ett värde i objektivitet då vad en "reasonable person" uppfattar gäller framför parternas faktiska avsikt. Samtidigt visas en mer tillåtande syn i fråga om vilket material som ska beaktas i Lord Hoffmans andra princip som tillåter att all relevant bevisning beaktas. Det bör förstås som ett kraftigt avsteg från the parol evidence rule. Viss lindring framförs i och med den tredje principen som visar att den engelska rätten inte ännu är redo att helt släppa taget om sin traditionella syn på bevisning, då principen exkluderar förhandlingar före avtalsslut och parternas subjektiva avsikt. Lord Hoffmans principer för avtalstolkning kan sägas visa på det paradigmskifte som den engelska rätten verkar stå inför, att antingen fortsätta i det traditionella spåret med bevisregler som stöttar ett formalistiskt synsätt eller att vidareutvecklas till ett mer konsensualistiskt system. Än så länge tyder det mesta på att engelsk rätt inte kommer ta steget mot konsensualism fullt ut, utan snarare nöjer sig med att till viss del ha främjat sig från the parol evidence rule och att ha moderniserat sin avtalstolkning genom Lord Hoffmans principer. Ur en helhetsbild har engelsk rätt tagit ett avsteg från att vara formalistiskt i sitt sätt att se på integrationsklausuler för att istället öppna upp för ett mer konsensualistiskt synsätt där parternas avsikt har en större inverkan.

Nu när respektive rättssystem analyserats utifrån vart de står *mellan* konsensualism och formalism är det av intresse att se hur de ställer sig i frågan i förhållande till varandra. Svensk rätt är i detta sammanhang det rättssystem som är mest inriktat mot konsensualism, medan både engelsk och amerikansk rätt är mer formalistiska. Det engelska rättssystemet får i sitt förhållningssätt gentemot integrationsklausuler sägas vara mer inställt på konsensualism än amerikansk rätt. Den största anledningen till att engelsk rätt är mindre formalistisk än amerikansk rätt, är att den engelska rätten tagit ett avsteg från the parol evidence rule samt tillämpningen av ett något mer tillåtande sätt att hantera bevisning vid avtalstolkning. I amerikansk rätt tillämpas fortfarande the parol evidence rule och regeln har dessutom en släkting inom avtalstolkning i form av the plain meaning rule, vilket kvalificerar amerikansk rätt till att vara det mest formalistiska rättssystemet.

6.3 Så vad har integrationsklausulen för rättsverkan?

Integrationsklausulens rättsverkan behandlades under avsnitt fem med hänsyn till doktrin och praxis. I detta avsnitt utvecklas behandlingen av integrationsklausulen rättsverkan genom att ett analytiskt förhållningssätt tillämpas på den diskussion som förts i ämnet i svensk och angloamerikansk rätt.

6.3.1 Integrationsklausulens rättsverkan enligt svensk rätt

Den svenska situationen för integrationsklausulen är inte helt klar och därför finns det i doktrin en del frågor som kräver en djupare analys. Innan en övergripande bild av integrationsklausulen i svensk rätt kan påvisas, måste dessa frågor kommenteras. En av de frågor som lyfts i doktrinen är vilka förutsättningar som är viktiga för integrationsklausulens rättsverkan. Adlercreutz ställer härvid krav på att parterna inte får ha infört integrationsklausulen slentrianmässigt och att parterna måste förmodas förstå klausulens innebörd. Att kraven Adlercreutz ställer upp ska användas som förutsättningar för integrationsklausulens rättsverkan kan diskuteras då klausulen används av kommersiella parter. Kommersiella avtalsparter har ett större ansvar än en konsument i en avtalsituation och därför måste de se till så att inte något införs i ett avtal slentrianmässigt samt ansvara för att de förstår innebörden av avtalsinnehållet. En integrationsklausul finns med i ett avtal mellan kommersiella parter av ett uträknat skäl och detta skäl bör en svensk domstol respektera. Så kan ske genom att låta den avgörande förutsättningen för integrationsklausulens rättsverkan vara partsavsikten vid avtalsslutet, vilket det svenska konsensualistiska synsättet även förespråkar.

Parstavsikten är även relevant angående betydelsen av att integrationsklausulen finns med i ett standardavtal respektive ett avtal där klausulen individuellt förhandlats fram. Gorton vill i frågan påvisa att en skillnad i rättsverkan skulle kunna föreligga beroende på om klausulen är individuellt förhandlad eller inte. Detta ställningstagande kan diskuteras, för oavsett om det är frågan om ett standardavtal eller ett individuellt förhandlat avtal kan parterna ha en avsikt att utelämna visst material från avtalet. Att integrationsklausulen finns i ett standardavtal borde inte behöva betyda att integrationsklausulen värderas lägre. Detta till trots skulle en svensk domstol jämställt PECL 2:105 1-2 st., kunna göra skillnad mellan förhandlade och icke förhandlade klausuler. Att notera är att UniP inte gör denna skillnad för integrationsklausulens rättsverkan, därmed är det inte klart vilken väg svensk rätt skulle ta i frågan.

Problematiken kring integrationsklausulen i svensk doktrin innefattar även frågan till vilken grad en integrationsklausul kan utesluta dispositiv rätt. Istället för att fråga om och till vilken grad dispositiv rätt kan uteslutas, är

det bättre att fundera över hur verkningsfullt det är. Att genom en integrationsklausul avtala bort till exempel hela KöpL medför inte nödvändigtvis att regleringen däri inte får inflytande, eftersom en domstol alltid kommer att ha en viss referensram för hur kommersiella frågor brukar hanteras. Gorton är inne på denna linje när han påpekar att en domstol via analogi kan beakta till exempel obligationsrättsliga principer. På så sätt kommer parterna inte bort från dispositiv rätt genom integrationsklausulen. Sjöman bidrar med viss klarhet då han framför att en integrationsklausul ej utesluter dispositiv rätt helt, men rättsläget är fortfarande oklart.

En sista viktig problematik som tas upp i svensk doktrin i förhållande till integrationsklausulens rättsverkan är huruvida muntliga överenskommelser efter avtalsslutet gäller. Här är det viktigt att påminna om att integrationsklausulen är *bakåtsyftande* i och med att den utesluter förhållanden *före* avtalets tillkomst. För svensk rätt skulle ett annat förhållningssätt vara främmande då en allmän avtalsrättslig princip är parternas fria disponeringsrätt. En integrationsklausul utesluter därför inte att parterna ändrar avtalet genom konkludent handlande, muntligt avtal eller annat *efter* avtalets ingående. Ett tydligt exempel på det är AD 2007 nr 86, där just parternas handlande efter avtalsslutet avgjorde utgången i målet. Även om rättsfallet följer integrationsklausulens natur, visar det ändå på faran med att lägga för stor tilltro till klausulen. Von Posts och Linskogs reservation inför integrationsklausulens verkan i förhållande till muntliga överenskommelser kan alltså bekräftas. Samtidigt är det en nödvändighet att det står parterna fritt att bestämma sig, muntligt eller konkludent, för att ändra avtalet. Denna rätt borde inte anföras som en svaghet hos klausulen, eftersom integrationsklausulen just syftar bakåt och inte framåt.

En aspekt som kan påpekas angående rättsfallet AD 2007 nr 86 är att det var frågan om ett förhållande mellan ojämbördiga parter eftersom integrationsklausulen fanns i ett anställningsavtal. Fallet kunde ha behandlats annorlunda om det varit två jämbördiga kommersiella parter istället. Därmed inte sagt att sådana parter inte kan avvika från avtalet genom en gemensam praxis, men förutsatt att så ej skett borde integrationsklausulen varit bindande. Samtidigt får det inte glömmas att även om integrationsklausulen är bindande och har en exkluderande rättsverkan gäller att avtalspreliminärerna *kan* beaktas vid avtalstolkning. Majoriteten av de svenska författare som behandlat betydelsen av avtalspreliminärerna är eniga om att de kan få betydelse vid avtalstolkning. Stöd härför kan hämtas i både PECL 2:105 3 st. och UniP 2.1.17 2 m. som reglerar att avtalspreliminärer får användas för att tolka ett avtal.

En övergripande bild av integrationsklausulens rättsverkan i svensk rätt är, likt Adlercreutz ståndpunkt, att domstolen på grund av klausulen bör ta större hänsyn till avtalstexten och vara försiktiga med att ge bevis, som klausulen verkar för att exkludera, betydelse för annat än att precisera/undanröja oklarheter. Vidare om integrationsklausulens rättsverkan får det ses som troligt att klausulen innebär att en kraftig uppförbacke skapas för den som vill hävda annat än det som framgår av

avtalet, vilket är hur Edlund bedömer klausulens rättsverkan. Sist bör det om svensk rätt observeras att rättsläget inte kommer bli helt klart förrän mer utförlig behandling av integrationsklausulen finns i praxis.

6.3.2 Integrationsklausulens rättsverkan enligt amerikansk rätt

Den amerikanska integrationsklausulens rättsverkan är inte lika svårtydd som den svenska eftersom klausulen i större utsträckning behandlats i amerikansk praxis samt att en djupare analys av klausulen företagits i amerikansk doktrin. Förutom bra underlag underlättas förståelsen av integrationsklausulens rättsverkan något av att klausulen i amerikansk rätt kopplas till the parol evidence rule, även om den regeln i sig är mycket komplicerad. I anslutning härtil kan klausulens innebörd att the parol evidence rule ska tillämpas diskuteras. Frågan som kan ställas är varför the parol evidence rule inte tillämpas direkt, istället för att gå via en integrationsklausul. Då gäller det att komma ihåg att integrationsklausulen just syftar till att visa på att the parol evidence rule ska tillämpas. Därmed sagt att det inte är säkert att regeln skulle tillämpas utan en integrationsklausul, eller åtminstone inte tillämpas på samma sätt eftersom parterna genom klausulen gör klart att de avser att det skrivna avtalet är integrerat.

Ett intressant rättsfall i amerikansk rätt som behandlats ovan är Telecom Intl. Am. v. AT & T Corp. som kommenterar hur vissa omständigheter påverkar integrationsklausulens rättsverkan. I fallet konstateras att om parterna är jämbördiga och har genomfört utförliga förhandlingar före avtalsslutet finns en starkare presumtion om att avtalet är fullständigt. Det finns därmed en praxis om att kommersiella parter som företar ordentliga förhandlingar har en bättre utsikt att integrationsklausulens syfte respekteras. Här får det betonas att Restatement (second) inte anser att integrationsklausulen är avgörande ifråga om parterna avsett att avtalet utgör en hel integration. Det kan dock ej bortses från att amerikansk praxis inte är entydig i huruvida integrationsklausulen är avgörande eller inte i denna fråga.²⁹⁴ Integrationsklausulen är enligt Sierra Diesel Injection Service, Inc v. Burroughs Corp., Inc minst ett starkt bevis för parternas avsikt, men ej avgörande då det även måste ses till övriga omständigheter.

För integrationsklausulens rättsverkan är det viktigt att även reflektera över klausulens relation till avtalstolkning i amerikansk rätt. Corbins synsätt, som speglas i Restatement (second), verkar vara vägledande vilket innebär att all relevant bevisning får beaktas inkluderat avtalspreliminärer. I samband med avtalstolkningen kan det påpekas att klausulen både i praxis och UCC samt

²⁹⁴ För praxis om att integrationsklausulen inte är avgörande se till exempel Sierra Diesel Injection Service, Inc v. Burroughs Corp. Inc, för praxis som ser integrationsklausulen som avgörande bevis se till exempel ADR N. Am. v. Agway, Benvenuti oil Co. v. Foss Consultants, Inc.

Restatement (second) har en bakåtsyftad funktion och styr därför inte händelser efter avtalslutet.

Vid en överblick av integrationsklausulens rättsverkan i amerikansk rätt framstår det viktigaste med klausulen som att den tydliggör parternas avsikt att avtalet ska vara helt integrerat. Därigenom blir the parol evidence rule aktuell att tillämpa på avtalet mellan parterna, inklusive undantagen. Generellt accepterar ändå amerikansk rätt integrationsklausulens rättsverkan som att klausulen exkluderar yttre bevisning för att förklara eller lägga till villkor till skrivna avtal. Det övergripande syftet med integrationsklausulen att försäkra integriteten hos det skrivna avtalet får därför sägas bli uppfyllt, vilket ligger i linje med det amerikansk-formalistiska synsättet i frågan.

6.3.3 Integrationsklausulens rättsverkan enligt engelsk rätt

I engelsk rätt betyder införandet av en integrationsklausul enligt Chitty att avtalet innehåller allt vad som reglerats mellan parterna. Vilken rättsverkan klausulen har är svårare att utreda. En aspekt som gör klausulens rättsverkan i England komplicerad är den engelska rättens invecklade förhållande till the parol evidence rule. För även om integrationsklausulen i engelsk rätt innebär att the parol evidence rule ska tillämpas, är den engelska rätten inte helt klar i hur den förhåller sig till regeln. Integrationsklausulens ställning blir därmed även den svårtydd. Det måste särskilt betonas att enligt engelsk doktrin innebär integrationsklausulen att the parol evidence rule ska tillämpas, men *utan* undantagen, det vill säga att integrationsklausulen förordar en tillämpning av en mer traditionell parol evidence rule. En integrationsklausul i engelsk rätt förespråkar därmed att parol evidence rule tillämpas som den tidigare varit, inte hur den ser sig idag. Detta är en markant skillnad mot hur integrationsklausulen uppfattas i amerikansk rätt där klausulen medför att the parol evidence rule ska tillämpas, men med de undantag regeln idag omfattar. Skillnaden kan verka liten, men innebär att integrationsklausulen enligt engelsk rätt går utöver dagens parol evidence rule för att återinföra regeln som den traditionellt uppfattats. Att använda integrationsklausulen på detta sätt får betraktas som mycket formalistiskt.

Angeläget för integrationsklausulens rättsverkan är hurvida den bedöms vara avgörande. I *Inntrepreneur Pub. Co v. East Crown Ltd* bedömdes integrationsklausulen vara bindande. Law Commission framför mot det ställningstagandet att de inte anser att klausulen är avgörande för parternas avsikt. Istället menar Law Commission att det engelska domstolar kommer ge verkan åt är parternas avsikt, vilken den än är. Rättsfallet *Grimstead v. McGarrigan* tydliggör att då det är frågan om jämbördiga parter bör domstolen inte ingripa i parternas sätt att reglera avtalet då parterna infört en integrationsklausul. Det kan förstås som att kommersiella parter anses vara kapabla att styra sitt avtal genom en integrationsklausul, men till vilken grad den avgör parternas ställning är oklart.

Ännu en aspekt som är av betydelse för integrationsklausulens rättsverkan är hur klausulen verkar i förhållande till avtalstolkning. McMeel bedömer att engelsk domstol inte skulle se sig som hindrad av integrationsklausuler för att vid avtalstolkning beakta allt relevant material. Det står helt i linje med Lord Hoffmans andra princip. Däremot framförs i *Proforce Recruit Ltd v. The Rugby Group Ltd* att det vid tolkningen *inte* ska beaktas yttre bevisning som genom integrationsklausulen uteslutits. Fallet går därmed delvis emot den tillåtande bevishantering Lord Hoffman förespråkar i sin andra princip genom att exkludera mer än vad som omfattas i den tredje principen. Exakt till vilken grad yttre bevisning utesluts vid avtalstolkning i engelsk rätt är därmed oklart. I anslutning till avtalstolkningen kan det konstateras att integrationsklausulen har en bakåtsyftande funktion. Det syns i *Inntrepreneur Pub Co v. East Crown Ltd* genom att domaren Lightman J. beskriver vad integrationsklausulen utesluter, som till exempel förhandlingar som föregått avtalsslutet. Angående händelser efter avtalsslutet hanterar engelsk rätt dem något annorlunda än svensk och amerikansk rätt. Det på så sätt att bevisning om handlande efter avtalsslut *inte* är tillåten. Det stöds av Treitel och rättsfallet *James Miller & Partners v. Whitworth Street Estates (Manchester) Ltd* och får förstås som ett sätt att säkra det skrivna avtalets innebörd.

Det viktigaste att förstå om integrationsklausulens rättsverkan i engelsk rätt är att klausulen innebär att the parol evidence rule ska tillämpas och att klausulen minst har en övertygande effekt om parternas avsikt att exkludera yttre bevisning. Därutöver är det nödvändigt att förstå klausulens komplexa relation till hur parol evidence rule ska tillämpas och integrationsklausulens samband med avtalstolkningens utveckling som visar på att engelsk rätt ställer sig någonstans mitt emellan konsensualism och formalism.

6.4 Vilken funktion stödjer rättsverkan?

Integrationsklausulens funktion har behandlats utifrån hur doktrin beskrivit den, men funktionen är även intressant att sätta i relation till den rättsverkan klausulen får anses ha. Under avsnitt 2.3 omnämns flera funktioner integrationsklausulen kan fylla, men den som verkar ha störst betydelse för användningen av klausulen är säkerheten klausulen förväntas medföra. Frågan blir då om integrationsklausulen ger parterna en upplevd trygghet utan stöd i klausulens faktiska rättsverkan eller om de har rätt i att förvänta sig att avtalet är det som exklusivt reglerar parternas avtalsrelation.

För integrationsklausulens funktion i svenska avtal kan det först kommenteras att rättsläget för klausulen är relativt oklart eftersom det finns så knapphändigt med praxis. Det finns därmed en osäkerhet kring rättsläget för integrationsklausuler i svensk rätt. Som avtalspart är det inte önskvärt att en klausul vars främsta funktion är att trygga innehållet i ett skrivet avtal och allmänt verka för säkerhet i en avtalsrelation har en oklar rättsverkan. Samtidigt uppnås viss säkerhet genom klausulen då den uppmärksammar parterna på betydelsen av innehållet i avtalet, vilket borde innebära att

parterna funderar en extra gång över vad som ska finnas med i det skrivna avtalet. Säkerhetsfunktionen kan komma att uppfyllas i svensk rätt, men i dagsläget är det tveksamt om klausulen kan sägas verka för en ökad säkerhet i parternas relation om en tvist uppstår. Däremot kvarstår säkerhetsfunktionen såvitt integrationsklausulen tydliggör förutsättningarna för parternas avtalsrelation, då tvistiga frågor ej uppkommit.

Integrationsklausulens rättsverkan enligt amerikansk rätt är den mest tydliga i fråga om förutsägbara effekter av klausulen. Därför kan det i förhållande till amerikansk rätt konstateras att parter som inför integrationsklausuler har goda förutsättningar att klausulen hanteras som de önskar vid en tvist. Det beror främst på en stabil parol evidence rule samt tillämpningen av plain meaning rule vid avtalsstolkning. Integrationsklausulens funktion att verka för trygghet i en avtalsrelation uppfylls därmed relativt väl i amerikansk rätt.

Situationen ser något annorlunda ut för hur säkerhetsaspekten uppfylls i engelsk rätt. Rättsläget beror på integrationsklausulens anknytning till the parol evidence rule som är ifrågasatt som regel och att engelsk doktrin förespråkar att en mer traditionell parol evidence rule eftersträvas genom användningen av integrationsklausulen. Osäkerhet främjas genom att engelsk rätt inte tydligt besvarar hur dessa områden ska hanteras. Samtidigt innebär den engelska rättens sätt att hantera händelser efter avtalslutet att parterna i större utsträckning borde kunna förlita sig på det som skrivits i ett avtal. Funktionen att genom integrationsklausulen hantera risker kan därmed sägas vara delvis uppfylld, oavsett om tvist uppstår eller ej.

6.5 Slutsats

När integrationsklausulens rättsverkan analyseras är det omöjligt att se till klausulen för sig själv, det är nödvändigt att sätta klausulen i sitt sammanhang. Genom att tydliggöra svensk och angloamerikansk ställning ifråga om formalism eller konsensualism sätts integrationsklausulens rättsverkan i ett perspektiv som gör det lättare att överblicka den rättsverkan klausulen kan komma att få i respektive rättssystem. I ett system som är mer formalistiskt bör integrationsklausulen få större verkan än i ett system som är mer konsensualistiskt. Detta är ingen självklar uppfattning, men beroende på att engelsk och amerikansk rätt har en historia där the parol evidence rule styrt hanteringen av yttre bevisning är det mer sannolikt att deras domstolar accepterar att parterna väljer att styra sin avtalsrelation genom en integrationsklausul. I ett system som är mer konsensualistiskt finns inte nödvändigtvis traditionen att låta ett skrivet dokument få särskild tyngd, eftersom parternas avsikt har högre dignitet. I Sverige är det naturligt att ett muntligt avtal är lika giltigt som ett skriftligt och därför ställer svensk rätt högre krav på parternas avsikt för att integrationsklausulen ska tillämpas enligt sin innebörd.

De rättssystem som behandlats visar på vikten av parternas avsikt, men det finns ändå en skillnad dem emellan. I amerikansk och engelsk rätt står det

klart att parterna kan styra avtalsinnehållet genom att en integrationsklausul visar deras avsikt att parol evidence rule ska tillämpas, och förutsatt att vissa krav är uppfyllda får klausulen därför en exkluderande verkan. I svensk rätt är integrationsklausulen inte lika naturlig eftersom formalistiska regler som parol evidence rule saknas samt att en tillåtande bevishantering finns. Integrationsklausulen i svenska avtal borde visserligen visa på att parterna har en avsikt att avtalet ensamt ska reglera deras avtalsförhållande, men avsikten knyts inte till någon regel som stödjer klausulen eftersom sådan regel skulle strida mot RB 35:1. Det innebär inte att integrationsklausulen inte kan få rättsverkan i svensk rätt, men att klausulen får verkan genom parternas avsikt istället för formalistiska regler. AD 2007 nr 86 tyder på att svensk rätt kan låta parternas avsikt styra hanteringen av yttre bevisning, om än ej helt. Rättsverkan av integrationsklausulen är alltså möjlig i svensk rätt, men tillvägagångssättet för att klausulen ska få rättsverkan skiljer sig från angloamerikansk rätt. Avsaknaden av en motsvarighet till the parol evidence rule gör inte att integrationsklausulen saknar rättsverkan i svensk rätt, men är en faktor som gör att min uppfattning om integrationsklausuler i svenska avtal är att de *inte kan få* lika långtgående verkan som i angloamerikansk rätt. Därmed kan integrationsklausulen i svenska avtal inte sägas uppfylla funktionen om säkerhet *lika väl* som den gör i ett amerikanskt avtal eller till och med i ett engelskt avtal.

Bilaga: Utdrag ur PECL, Restatement (second), UCC och UniP

Utdrag ur PECL

Article 2:105: Merger Clause

(1) If a written contract contains an individually negotiated clause stating that the writing embodies all the terms of the contract (a merger clause), any prior statements, undertakings or agreements which are not embodied in the writing do not form part of the contract.

(2) If the merger clause is not individually negotiated it will only establish a presumption that the parties intended that their prior statements, undertakings or agreements were not to form part of the contract. This rule may not be excluded or restricted.

(3) The parties' prior statements may be used to interpret the contract. This rule may not be excluded or restricted except by an individually negotiated clause.

(4) A party may by its statements or conduct be precluded from asserting a merger clause to the extent that the other party has reasonably relied on them.

Article 5:101: General Rules of Interpretation

(1) A contract is to be interpreted according to the common intention of the parties even if this differs from the literal meaning of the words.

(2) If it is established that one party intended the contract to have a particular meaning, and at the time of the conclusion of the contract the other party could not have been unaware of the first party's intention, the contract is to be interpreted in the way intended by the first party.

(3) If an intention cannot be established according to (1) or (2), the contract is to be interpreted according to the meaning that reasonable persons of the same kind as the parties would give to it in the same circumstances.

Article 5:102: Relevant Circumstances

In interpreting the contract, regard shall be had, in particular, to:

(a) the circumstances in which it was concluded, including the preliminary negotiations;

(b) the conduct of the parties, even subsequent to the conclusion of the contract;

(c) the nature and purpose of the contract;

(d) the interpretation which has already been given to similar clauses by the parties and the practices they have established between themselves;

(e) the meaning commonly given to terms and expressions in the branch of activity concerned and the interpretation similar clauses may already have received ;

(f) usages; and

(g) good faith and fair dealing

Utdrag ur Restatement (second) of contract

Chapter 9. The Scope Of Contractual Obligations

Topic 1. The Meaning Of Agreements

§ 200. Interpretation Of Promise Or Agreement

Interpretation of a promise or agreement or a term thereof is the ascertainment of its meaning.

§ 201. Whose Meaning Prevails

(1) Where the parties have attached the same meaning to a promise or agreement or a term thereof, it is interpreted in accordance with that meaning.

(2) Where the parties have attached different meanings to a promise or agreement or a term thereof, it is interpreted in accordance with the meaning attached by one of them if at the time the agreement was made

(a) that party did not know of any different meaning attached by the other, and the other knew the meaning attached by the first party; or

(b) that party had no reason to know of any different meaning attached by the other, and the other had reason to know the meaning attached by the first party.

(3) Except as stated in this Section, neither party is bound by the meaning attached by the other, even though the result may be a failure of mutual assent.

§ 202. Rules In Aid Of Interpretation

(1) Words and other conduct are interpreted in the light of all the circumstances, and if the principal purpose of the parties is ascertainable it is given great weight.

(2) A writing is interpreted as a whole, and all writings that are part of the same transaction are interpreted together.

(3) Unless a different intention is manifested,

(a) where language has a generally prevailing meaning, it is interpreted in accordance with that meaning;

(b) technical terms and words of art are given their technical meaning when used in a transaction within their technical field.

(4) Where an agreement involves repeated occasions for performance by either party with knowledge of the nature of the performance and opportunity for objection to it by the other, any course of performance accepted or acquiesced in without objection is given great weight in the interpretation of the agreement.

(5) Wherever reasonable, the manifestations of intention of the parties to a promise or agreement are interpreted as consistent with each other and with any relevant course of performance, course of dealing, or usage of trade.

§ 203. Standards Of Preference In Interpretation

In the interpretation of a promise or agreement or a term thereof, the following standards of preference are generally applicable:

- (a) an interpretation which gives a reasonable, lawful, and effective meaning to all the terms is preferred to an interpretation which leaves a part unreasonable, unlawful, or of no effect;
- (b) express terms are given greater weight than course of performance, course of dealing, and usage of trade, course of performance is given greater weight than course of dealing or usage of trade, and course of dealing is given greater weight than usage of trade;
- (c) specific terms and exact terms are given greater weight than general language;
- (d) separately negotiated or added terms are given greater weight than standardized terms or other terms not separately negotiated.

Topic 3. Effect Of Adoption Of A Writing

§ 209. Integrated agreements

- (1) An integrated agreement is a writing or writings constituting a final expression of one or more terms of an agreement.
- (2) Whether there is an integrated agreement is to be determined by the court as a question preliminary to determination of a question of interpretation or to application of the parol evidence rule.
- (3) Where the parties reduce an agreement to a writing which in view of its completeness and specificity reasonably appears to be a complete agreement, it is taken to be an integrated agreement unless it is established by other evidence that the writing did not constitute a final expression.

§ 210. Completely and partially integrated agreements

- 1) A completely integrated agreement is an integrated agreement adopted by the parties as a complete and exclusive statement of the terms of the agreement.
- (2) A partially integrated agreement is an integrated agreement other than a completely integrated agreement.
- (3) Whether an agreement is completely or partially integrated is to be determined by the court as a question preliminary to determination of a question of interpretation or to application of the parol evidence rule.

§ 212. Interpretation Of Integrated Agreement

- (1) The interpretation of an integrated agreement is directed to the meaning of the terms of the writing or writings in the light of the circumstances, in accordance with the rules stated in this Chapter.
- (2) A question of interpretation of an integrated agreement is to be determined by the trier of fact if it depends on the credibility of extrinsic evidence or on a choice among reasonable inferences to be drawn from extrinsic evidence. Otherwise a question of interpretation of an integrated agreement is to be determined as a question of law.

§ 213. Effect of integrated agreement on prior agreements (parol evidence rule)

- (1) A binding integrated agreement discharges prior agreements to the extent that it is inconsistent with them.

(2) A binding completely integrated agreement discharges prior agreements to the extent that they are within its scope.

(3) An integrated agreement that is not binding or that is voidable and avoided does not discharge a prior agreement. But an integrated agreement, even though not binding, may be effective to render inoperative a term which would have been part of the agreement if it had not been integrated.

§ 214. Evidence Of Prior Or Contemporaneous Agreements And Negotiations

Agreements and negotiations prior to or contemporaneous with the adoption of a writing are admissible in evidence to establish

(a) that the writing is or is not an integrated agreement;

(b) that the integrated agreement, if any, is completely or partially integrated;

(c) the meaning of the writing, whether or not integrated;

(d) illegality, fraud, duress, mistake, lack of consideration, or other invalidating cause;

(e) ground for granting or denying rescission, reformation, specific performance, or other remedy.

§ 215. Contradiction of integrated terms

Except as stated in the preceding Section, where there is a binding agreement, either completely or partially integrated, evidence of prior or contemporaneous agreements or negotiations is not admissible in evidence to contradict a term of the writing.

§ 216. Consistent additional terms

(1) Evidence of a consistent additional term is admissible to supplement an integrated agreement unless the court finds that the agreement was completely integrated.

(2) An agreement is not completely integrated if the writing omits a consistent additional agreed term which is

(a) agreed to for separate consideration, or

(b) such a term as in the circumstances might naturally be omitted from the writing.

Utdrag ur UCC

§ 2-202. Final Expression in a Record: Parol or Extrinsic Evidence.

(1) Terms with respect to which the confirmatory records of the parties agree or which are otherwise set forth in a record intended by the parties as a final expression of their agreement with respect to such terms as are included therein may not be contradicted by evidence of any prior agreement or of a contemporaneous oral agreement but may be supplemented by evidence of:

(a) course of performance, course of dealing, or usage of trade (Section 1-303); and

(b) consistent additional terms unless the court finds the record to have been intended also as a complete and exclusive statement of the terms of the agreement.

(2) Terms in a record may be explained by evidence of course of performance, course of dealing, or usage of trade without a preliminary determination by the court that the language used is ambiguous.

Utdrag ur UniP

Article 2.1.17 (Merger clauses)

A contract in writing which contains a clause indicating that the writing completely embodies the terms on which the parties have agreed cannot be contradicted or supplemented by evidence of prior statements or agreements. However, such statements or agreements may be used to interpret the writing.

Article 4.1 (Intention of the parties)

(1) A contract shall be interpreted according to the common intention of the parties.

(2) If such an intention cannot be established, the contract shall be interpreted according to the meaning that reasonable persons of the same kind as the parties would give to it in the same circumstances.

Article 4.2 (Interpretation of statements and other conduct)

(1) The statements and other conduct of a party shall be interpreted according to that party's intention if the other party knew or could not have been unaware of that intention.

(2) If the preceding paragraph is not applicable, such statements and other conduct shall be interpreted according to the meaning that a reasonable person of the same kind as the other party would give to it in the same circumstances.

Article 4.3 (Relevant circumstances)

In applying Articles 4.1 and 4.2, regard shall be had to all the circumstances, including

- (a) preliminary negotiations between the parties;
- (b) practices which the parties have established between themselves;
- (c) the conduct of the parties subsequent to the conclusion of the contract;
- (d) the nature and purpose of the contract;
- (e) the meaning commonly given to terms and expressions in the trade concerned;
- (f) usages.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

NJA 1915 nr 5

Litteratur

- Adlercreutz, Axel *Avtalsrätt I*, tolfte upplagan, Juristförlaget, Lund, 2002. [Cit Adlercreutz I.]
- Adlercreutz, Axel *Avtalsrätt II*, femte upplagan, Juristförlaget, Lund, 2001. [Cit Adlercreutz.]
- Adlercreutz, Axel *Om den rättsliga betydelsen av skriftlig avtalsform och om integrationsklausuler*, Festskrift till Jan Ramberg, Norstedts Juridik, Stockholm, 1996 s. 17-29. [Cit Adlercreutz i festskrift till Ramberg.]
- Adlercreutz, Axel
Mulder, Johann B. *Avtal. Lärobok i allmän avtalsrätt*, tolfte upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2009. [Cit Adlercreutz i Avtal.]
- Beale, H. G. *Chitty on Contracts*, thirtieth edition, Sweet & Maxwell, London, 2008. [Cit Chitty.]
- Bernitz, Ulf *Standardavtalsrätt*, sjätte upplagan, Norstedts Juridik, Vällingby, 2004. [Cit Bernitz i Standardavtalsrätt.]
- Bernitz, Ulf *Kontraktsrätten. Särskilt om användandet av standardavtal*, Svensk Juristtidning, 2010, s. 301-308. [Cit Bernitz.]
- Bexhed, Jan-Mikael *Anglo-amerikansk rättsimperialism och svensk avtalsskrivningstradition – några synpunkter*, Vänbok till Erland Strömbeck, Svenska försäkringsföreningen Stockholm, 1996 s. 43-54. [Cit Bexhed.]
- Perillo, Joseph M. *Calamari and Perillo on Contracts*, fifth edition, Thomson West, St. Paul Minnesota, 2003. [Cit Perillo.]
- Calissendorf, Axel
Calissendorf Gotthard *Utvecklingen av avtalen om förvärv av aktiebolag under senare delen av 1900-talet*,

- Rättsvetenskapliga studier till minnet av Tore Almén, Iustus Förlag AB, Uppsala, 1999, s. 67-95. [Cit Calissendorf.]
- Cheeseman, Henry R. *Business Law – The legal, ethical and international environment*, Prentice-Hall, New Jersey, 1992. [Cit Cheeseman.]
- Corbin, Arthur L. *Corbin on contracts*, West Publishing Co, St. Paul Minnesota, 1952.
- Edlund, Lars *Boilerplate på svenska*, Svensk Juristtidning, 2001, s. 172-178. [Cit Edlund.]
- Farnsworth, E. Allan *Farnsworth on Contracts*, tredje upplagan, Aspen publishers, New York, 2004. [Cit Farnsworth.]
- Gorton, Lars *Merger clauses in business contracts*, Festskrift till Lars Heuman, Jure Förlag AB, Stockholm, 2008, s. 181-208 [Cit Gorton i festskrift till Heuman.]
- Gorton Lars *Integrationsklausuler och några andra boilerplateklausuler*, Ny Juridik 4, 2009, s. 8-22. [Cit Gorton.]
- Hedwall, Mattias *Tolknigen av kommersiella avtal*, andra upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2004. [Cit Hedwall.]
- Hellner, Jan *The parol evidence rule och tolkning av skriftliga avtal i svensk rätt*, Festskrift till Bertil Bengtson, Nerenius & Santérns Förlag, Göteborg, 1993, s. 185-205.
- Hultmark, Christina *Internationaliseringen av svensk avtalsrätt – Unidroit principles of international commercial contracts*, Juridisk tidsskrift vid Stockholms universitet, 1995/1996, s. 655-669.
- Law Commission *Law of Contract: The Parol Evidence Rule*, Report nr 154, 1986. [Cit Law Commission.]
- Lehrberg, Bert *Avtalstolkning*, fjärde upplagan, I.B.A. Institutet för Bank- och Affärsjuridik, Warszawa, 2006. [Cit Lehrberg.]

- Lindskog, Stefan *Förhandlingsspelet – om affärsförhandling och kontraktsskrivning*, Norstedts, Stockholm, 1989. [Cit Lindskog.]
- McKendrick, Ewan *Contract Law – Text cases and materials*, tredje upplagan, Oxford University press, New York, 2008. [Cit McKendrick.]
- McMeel, Gerard *The construction of contracts – interpretation, implication and ratification*, andra upplagan, Oxford University press, New York, 2007. [Cit McMeel.]
- Peel, Edwin, *Treitel - The Law of Contract*, twelfth edition, Sweet & Maxwell, London, 2007. [Cit Treitel.]
- Poole, Jill *Textbook on Contract Law*, nionde upplagan, Oxford University press, New York, 2008. [Cit Poole.]
- von Post, Claes-Robert *Studier kring 36 § avtalslagen med inriktning på rent kommersiella förhållanden*, Jure förlag, Stockholm, 1999. [Cit von Post.]
- Ramberg, Christina
Ramberg, Jan *Allmän avtalsrätt*, åttonde upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2010. [Cit Ramberg och Ramberg.]
- Ramberg, Jan *Avtalstolkningssmetoder*, Festskrift till Gösta Walin, Norstedts Juridik Stockholm, 2002, s. 499-511. [Cit Ramberg.]
- Ramberg, Jan *Avtalsautonomi och den dispositiva rätten*, Festskrift till Anders Agell, Iustus förlag, Uppsala, 1994, s. 501-513.
- Ramberg, Jan
Herre, Johnny *Internationella köplagen (CISG) – En kommentar*, tredje upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2009. [Cit Ramberg och Herre.]
- Sandgren, Claes *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare – Ämne, material metod och argumentation*, andra upplagan, Norstedts Juridik, Stockholm, 2007. [Cit Sandgren.]
- Sjöman, Erik *Integrationsklausuler och dispositiv rätt*, Juridisk Tidsskrift vid Stockholms universitet, 2002/2003, s. 935-941. [Cit Sjöman i JT]

- Sjöman, Erik *Ett rättsfall om integrationsklausuler*, svensk Juristtidning, 2008, s. 571-577. [Cit Sjöman i SvJT]
- Svernlöv, Carl m.fl. *Internationella avtal –i teori och praktik*, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2003. [Cit Svernlöv.]
- White, James J.
Summers, Robert S. *Uniform Commercial Code*, second edition, West Publishing co, USA, 1980. [Cit White och Summers.]

Elektroniska källor

- UniP www.unidroit.org
- PECL http://frontpage.cbs.dk/law/commission_on_european_contract_law/PECL%20engelsk/engelsk_partI_og_II.htm
- Thayer, James B. *The "parol evidence" rule*, Harvard law review 6 1893, hämtad från databasen Heinonline 2010-10-22.
- Linzer, Peter *The comfort of certainty: plain meaning rule and the parol evidence rule*, Fordham Law Review 71, 2002/2003, hämtad från databasen Heinonline 2010-08-15.

Rättsfallsförteckning

Amerikansk praxis

Antonellis v. Northgate Constr. Corp., 291 N.E.2D 626 (Mass 1973).
Benvenuti Oil v. Foss Consultants 64 Conn. App. 723 A.2d 435 (2001).
Durkee v. Goodyear Tire & Rubber Co 676 F.Supp 189 (W.D. Wis 1987).
Hofelt v. Mehling 658 N.W.2d 783 (S.D 2003).
Hoover Universal v. Brockway Imco 809 F2d 1039 (4th Cir 1987).
Masterson v. Sine, 436 P.2d.
MCC-Marble Ceramica Ctr v. Ceramica Nuova D'agostino 144 F.3d 1384.
McHugh v. United Service Automobile Ass'n 164 3d 451 (9th Cir. 1999).
Nicholson Air Services v. Allegany County 120 Md App 47, 706 A.2d 124 (1998).
Raffles v. Wichelhaus 159 Eng. Rep. 375 (Ex.1864).
Sierra Diesel Injection Service Inc v. Burroughs Corp. Inc 874 F.2d 653.
Sumitomo Mach v. Allied Signal, 81 F.3d 328 (3d Cir 1992).
Telecom Intl v. AT & T Corp. 280 F.3d 175.
Wayman v. Amco Oil Co 923 F.Supp 1322.
Wonderland Shopping Center v. CDC Mortgage, 274 F.3d 1085 (6th Cir.2001) .
W.W.W Associates v. Ciacontieri 77 N.Y2d, 565 (1990).

Engelsk praxis

AIB Group (UK) Ltd v. Martin (2001) UKHL 63.
BCCI v. ALI (2001) UKHL 8.
Deepak Fertilisers & Petrochemicals Corp Ltd v. ICI Chemicals & Polymers.
Exxonmobil v. Texaco, (2000) 2 Lloyd's Rep. 686.
Gillespie Bros & Co v. Cheney Eggar & Co (1896) 2 Q.B. 59.
Government of Zanzibar v. British Aerospace (2000) 1 WLR 2333.
Grimstead (EA) & Son Ltd v. McGarrigan (1998-1999) Info T.L.R 384.
Intntrepreneur Pub Co Ltd v. East Crown Ltd (2000) 2 Lloyd's Rep. 611.
Investors Compensation Scheme v. West Bromwhich Building Society (1998) 1 WLR 896.
J. Evans & Son (Portsmouth) Ltd v. Andrea Merzarino Ltd (1976) 1 WLR 1078.
Jacobs v. Batavia & General plantations Trust Ltd (1924) 1 Ch 287.
Ltd (1999) 1 Lloyd's Rep. 387.
Kleinwort Benson Ltd v. Malaysian Mining Corp Bhd (1989) 1 Lloyd's Rep. 556.
Lovell & Christmas v. Wall (1911) 104 L.T. 84.
Prenn v. Simmonds (1971) 1 WLR 1381.
Proforce Recruit Ltd v. The Rugby Group Ltd (2006) EWCA Civ 69.
Rabin v. Gerson Berger Association Ltd (1986) 1 WLR 526.
Shogun Finance Ltd v. Hudson (2003) UKHL 62.
The Nile Rhapsody (1992) 2 Lloyd's Rep. 349.
The Riza and Sun (1997) 2 Lloyd's Rep. 314.

Svensk praxis

Högsta domstolen

NJA 1959 s 590

NJA 1964 s 152

NJA 1964 s 454

NJA 1966 s 97

NJA 1990 s 24

NJA 1974 s 526

NJA 1978 s 432

NJA 1993 s 436

NJA 1995 s 375

NJA 1995 s 586

NJA 1998 s 225

NJA 1998 s 364

NJA 1999 s 35

NJA 2003 s 650

Arbetsdomstolen

AD 2007 nr 86